

PROSTOR

19 [2011] 1 [41]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

92-113 ALEN ŽUNIĆ

MODERNA I SUVREMENA ISLAMSKA
ARHITEKTURA U HRVATSKOJ

MODERN AND CONTEMPORARY ISLAMIC
ARCHITECTURE IN CROATIA

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 726:72.036(497.5)"19/00"

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 726:72.036(497.5)"19/00"

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
19[2011] 1[41]
1-280
1-6 [2011]

Af

SL. 1. S. PLANIC: MINARETI
'POGLAVNIKOVE DŽAMIJE',
ZAGREB, 1941.-1944.
(SRUŠENI 1948.)

FIG. 1 S. PLANIC: MINARETS
OF THE 'HEADMAN'S
MOSQUE', ZAGREB, 1941-
44 (DESTROYED IN 1948)

ALEN ŽUNIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČIĆEVA 26

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 726:72.036(497.5)"19/00"

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.04 – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 29. 5. 2011. / 9. 6. 2011.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČIĆEVA 26

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 726:72.036(497.5)"19/00"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.04 – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 29. 5. 2011. / 9. 6. 2011.

MODERNA I SUVREMENA ISLAMSKA ARHITEKTURA U HRVATSKOJ

MODERN AND CONTEMPORARY ISLAMIC ARCHITECTURE IN CROATIA

DŽAMIJE U HRVATSKOJ
ISLAMSKA ARHITEKTURA
LITURGIJSKA ARHITEKTURA
MEĐURATNA MODERNA
MESDŽIDI U HRVATSKOJ

MOSQUES IN CROATIA
ISLAMIC ARCHITECTURE
LITURGIC ARCHITECTURE
INTERWAR MODERNISM
MASJIDS IN CROATIA

Ovim su straživanjem inventarizirane i okvirno vrjednovane sve projektirane i izvedene islamske građevine religijske namjene nastale u Hrvatskoj tijekom 20. i 21. stoljeća. U valorizacijskom pogledu zaključeno je da riječ o autorski relevantnom, dosad gotovo nepoznatom sloju hrvatske arhitekture vremenski pozicioniranom od razdoblja međuratne moderne do danas, s djelima istaknutih arhitekata i likovnih umjetnika poput Stjepana Planica, Zvonimira Požgaja, Omera Mujadžića, Juraja Najdharta, Dzemala Čelica, Mirze Gološa, Dušana Džamonje i dr. Posebno je važna i činjenica da su za rješenja novih džamijskih sklopova i islamskih centara višeputo provedeni javni arhitektonski natječaji (Zagreb, Rijeka).

The research resulted in a list and rough evaluation of all designed and built Islamic religious buildings created in Croatia during the 20th and 21st centuries. The evaluation led to the conclusion that the buildings belong to the so far unknown part of Croatian architecture that has been created since the interwar modernism. The buildings have also been designed and furnished by relevant architects and artists like Stjepan Planic, Zvonimir Požgaj, Omer Mujadžić, Juraj Najdhart, Džemal Čelic, Mirza Gološ, Dušan Džamonja and others. Equally important is also the fact that architectural design competitions have recurrently been held for the complexes of Islamic centres and mosques (Zagreb, Rijeka).

UVOD¹

INTRODUCTION

Kontekst i polazišta – Povijesni sloj islamske arhitekture u Hrvatskoj, loše očuvan i donedavno gotovo nepoznat, veže se za razdoblje turske okupacije naših krajeva, uglavnom tijekom 16. i 17. stoljeća.² Osmanlijska su osvajanja počela 1493. Krbavskom bitkom, a njihovo teritorijalno širenje zaustavljeno je tek stoljeće kasnije, nakon Sisačke bitke 1593. godine.³ Snažna islamizacija većeg dijela hrvatskog prostora u to je doba imala za posljedicu orijentalnu preobrazbu naših gradova⁴ i izgradnjom brojnih tursko-islamskih građevina (*džamija, hamama, turbeta, tekija* i dr.),⁵ pri čemu su posljednje turske gradnje u nas iz vremena oko 1680. godine. Kao manifestni simboli islama takve su zgrade sustavno rušene već u prvim godinama austrijsko-hrvatske *reconquiste* krajem 17. stoljeća, dok su preostali muslimani u tim turbulentnim godinama ili iseljeni, ili pokršteni (u Lici njih čak 1700).⁶

Nakon dva stoljeća islamske nenazočnosti u Hrvatskoj muslimani se tek početkom 20. stoljeća postupno vraćaju, ponajviše u Zagreb zbog poslovnih razloga, vojne službe ili školovanja.⁷ Prema popisu iz 1910. u Zagrebu ih je bilo samo 35 (u cijeloj državi 204), a nakon što je Hrvatski sabor na prijedlog 'pravasa' priznao islam kao jednu od službenih religija (1916.),⁸ njihov se broj višestruko povećao (nakon Prvog svjetskog rata u popisu iz 1919. bilo ih je 3145, godine 1931. već 4750).⁹ Danas u Hrvatskoj ima 15 *medzliša*,¹⁰ a u cijeloj

loj zemlji živi 56.777 muslimana, odnosno 1,28% populacije (prema popisu stanovništva iz 2001.); u Zagrebu je prema istom popisu bilo 16.215 muslimana (2,08%), gdje su druga konfesionalna skupina po brojnosti.¹¹

Uz 23 manja molitvena prostora – *meszida*,¹² u Hrvatskoj su zasad u funkciji samo dvije džamije (u Zagrebu i Gunji), a u Rijeci je u tijeku izgradnja treće.¹³

Istodobno s doseljavanjem muslimana Bošnjaka i konstituiranjem prvih medzliša u većim gradovima javljaju se i inicijative za izgradnju vjerskih zgrada. Ambicioznim projektima za izgradnju gradskih džamija u 20. stoljeću prethodila je tek jedna mala bogomolja za vojnike 'muhamedance', nastala oko 1864. godine u Puli u sklopu austro-ugarske mornaričke vojarne 'Marije Terezije' (još postoji u ruševnom stanju).¹⁴

I dok je povijesni sloj tursko-islamske arhitekture u Hrvatskoj dijelom zabilježen kao spomenička baština – moderne i suvremene

¹ Istraživanje je provedeno na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u sklopu znanstvenog projekta 'Urbanističko i pejzažno nasljeđe Hrvatske kao dio europske kulture' [sifra: 054-0543089-2967], voditelja prof.dr.sc. Mladena Obada Šćitarocija i 'Atlasa hrvatske arhitekture XX. stoljeća' [054-0000000-362], voditelja prof.dr.sc. Andreja Uchytla. Tema je sažeto izložena na 4th *International Conference on Hazards and Modern Heritage: The Importance of Place*, CICOP [Sarajevo, 13.-16.6.2011.: ŽUNIĆ, 2011.]. Detaljniji prikaz pripremljen je kao ispitni seminarski rad na kolegiju „Hrvatska arhitektura 20. stoljeća“ voditelja prof.dr.sc. Andreja Uchytla, kojemu se zahvaljujem na korisnim komentarima i uputama tijekom izrade seminarskog rada. Posebnu zahvalnost dugujem dr.sc. Zlatku Karaću na poticaju za istraživanje ove teme, specifičnim znanjima o arhitekturi islama koje mi je prenio te na pomoći prigodom dorade teksta i njegove prilagodbe formi znanstvenog članka.

² KARAĆ, 2010.

³ MAZURAN, 1998; MOAČANIN, 1999; HASANBEGOVIC, 2007: 21-28

⁴ KARAĆ, ŽUNIĆ, 2011.

⁵ KARAĆ, 2011.

⁶ OMERBASIĆ, 2010: 378. Postoji i I. izdanje knjige istog autora i istog naslova [OMERBASIĆ, 1999.], no kako je ovo II. izdanje prošireno, u daljnjem ce se tekstu citirati samo ta novija bibliografska jedinica.

⁷ Prvi muslimani u Zagrebu zabilježeni su 1878. nakon austrijskog zauzimanja Bosne; iz 1883. potječe prvi muslimanski grob na Mirogoju; *C.-k. islamsko vojno dusebrizništvo u Zagrebu* osnovano je 1915.; prvi građanski imam imenovan je 1919.; prvi muftija 1922.; zagrebački → *Dzematki medzlis* (vjerska općina) osnovan je 1934.; *Kotarski šerijatski sud* djeluje od 1935. [JURKIĆ, 1943: 40-43; TRALJIĆ, 1943: 101-106; MUFTIĆ, 1997: 32, 33, 46; OMERBASIĆ, 1997: 109-110; ČIČAK-CHAND, 1999: 451-464; DUVNJAK, 1999: 1-17; *** 2006.c: 404; HASANBEGOVIC, 2007.b: 31-86, 154-161; HASANBEGOVIC, NANIĆ, 2009: 10, 13-15; OMERBASIĆ, 2010: 380, 382, 386, 388, 390, 391, 597].

⁸ HASANBEGOVIC, 2007.b: 48-51, 459-469

⁹ TRALJIĆ, 1943: 102-103; OMERBASIĆ, 1997: 109-110; *** 2006.c: 404; HASANBEGOVIC, 2007.b: 59, 384-386; OMERBASIĆ, 2010: 380, 382, 383, 384

¹⁰ *Medzlis* [ar.] → vijeće, savjet, odbor vjerske zajednice u nekome mjestu [SKALJIĆ, 1985: 452]

¹¹ HASANBEGOVIC, NANIĆ, 2009: 9

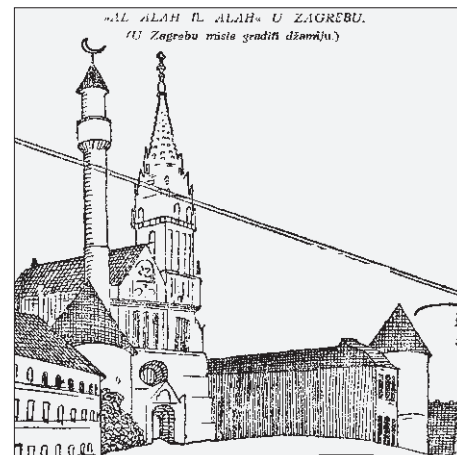
¹² *Mesdzid* [ar.] → manja muslimanska bogomolja bez → *minbera* i → *minareta*, u kojoj se ne klanja podnevna molitva petkom *dzuma*, ni veliki *Bajram-namaz* [SKALJIĆ, 1985: 460-461]

džamijske gradnje gotovo su nepoznate u našoj novijoj arhitekturi,¹⁵ pa i uopće u međunarodnom kontekstu islamske arhitekture 20. stoljeća, njena vrjednovanja i specifične interpretacije.¹⁶

ZAGREBAČKE DŽAMIJE

ZAGREB MOSQUES

Prve inicijative za izgradnju džamije – U doba aneksije Bosne i Hercegovine početkom 20. stoljeća zabilježeni su prvi poticaji za izgradnju džamije u Zagrebu, ponajviše kroz političko-nacionalno djelovanje Frankove Stranke prava. Već je 1908. u stranačkom glasilu „Hrvatsko pravo“ objavljen tekst o potrebi gradnje džamije,¹⁷ no to je izazvalo oštre reakcije i u katoličkom, i u prosrpski orijentiranom tisku. Međutim, obrazloženje pravaša bilo je jasno i argumentirano te se pozivalo na primjere tolerancije prema već izgrađenim židovskim, pravoslavnim i evangeličkim bogomoljama koje su imale dostojne lokacije i

13 OMERBAŠIĆ, 2010: 595-657

14 OMERBAŠIĆ, 2010: 13, 382, 617; http://www.medzlis.org/index.php?option=com_content&task=view&id=3&Itemid=71

15 Prva studija s tom tematikom priređena je nedavno kao konferencijsko izlaganje. [ŽUNIĆ, 2011.]

16 O arhitekturi suvremenih džamija u islamskome svijetu (poglavito u arapskim, ali i u europskim zemljama) kontekstualna, valorizacijska i komparativna istraživanja v.: HAIDER, 1980.; FETHI, 1985.; KHAN, 1990.; SERAGELDIN, STEELE, 1996.; HOLOD, KHAN, 1997.; JAHIC, 2008.

17 KURTAGIĆ-BRATILSKI, 1908.; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 246; HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 18

18 HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 247; HASANBEGOVIĆ, 2007.a: 87-96

19 JURKIĆ, 1943: 40; *** 1944.d; *** 1988: 45; MUFTIĆ, 1997: 33; *** 2006.c: 404; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 248; HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 18; OMERBAŠIĆ, 2010: 395

20 JURKIĆ, 1943: 42; MUFTIĆ, 1997: 34; *** 2006.c: 404; OMERBAŠIĆ, 2010: 396

21 JURKIĆ, 1943: 40; OMERBAŠIĆ, 2010: 395

22 *** 1922.a; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 249-251; *** 2006.c: 404

23 U listu „Pokret“ objavljena je karikatura s minaretom džamije uz zagrebačku katedralu i natpisom „Al Alah il Alah u Zagrebu“ (***) 1922.b; OMERBAŠIĆ, 2010: 409). Nasuprot tome, iste godine sarajevska „Naša pravda“ poziva na skupljanje milodara za izgradnju zagrebačke džamije [*** 1922.c; JURKIĆ, 1943: 42].

24 JURKIĆ, 1943: 42; *** 1944.d; *** 1988: 45; MUFTIĆ, 1997: 34; OMERBAŠIĆ, 2010: 396

25 *** 1932.; JURKIĆ, 1943: 43; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 251; OMERBAŠIĆ, 2010: 397

26 *Dzemat* [ar.] → muslimanska vjerska općina, područje koje gravitira jednoj džamiji; u širem smislu svaka općina ili zajednica. [SKALJIĆ, 1985: 236-237]

27 *** 1943: 5; JURKIĆ, 1943: 44; TRALIĆ, 1943: 106; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 251-254; HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 18; OMERBAŠIĆ, 2010: 395. U Odboru *Zaklade* bili su: muftija Ismet ef. Muftić, dr. Salko Lovović, prof. Salih Ljubunčić, sum. ing. Halid Muftić, grad. ing. Sejfudin Muftić, Murat Rizvanbegović, prof. dr. Ibrahim Ružić i tajnik Medžid Žinić [MUFTIĆ, 1997: 36]. Prijepis *Statuta* v. HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 465-470

28 MIZZ – Zapisnici Zaklade za izgradnju džamije u Zagrebu i zgrada za uzdržavanje džamije te smjestaj islamskih vjersko-prosvjetnih ustanova (1939.-1945.)

reprezentativne građevine u samom središtu Zagreba.¹⁸ Sličan neuspjeh pokušaj potpore za ‘gradnju mošeje u Zagrebu’ inicirala je 1912. godine *Družba Brace Hrvatskog Zmaja* za posjeta Husein-bega Bišćevića,¹⁹ nakon čega je uslijedio rat i zamrlo to pitanje. Početkom 20-ih godina za muslimanske je molitve povremeno unajmljivana dvorana „Kola“ nedaleko od HNK-a.²⁰ Pri *Družbi Brace Hrvatskog Zmaja* 1920. osnovan je *Inicijativni odbor za izgradnju džamije*, na čelu kojeg je bio dr. Ivo Pilar, ali za nekoliko mjeseci Odbor se raspao jer je grad odbio zahtjev za lokaciju.²¹ Tek 1921. i 1922. iznova je u tisku aktualizirano pitanje izgradnje džamije, kako se predlagalo – ‘u maurskom stilu’, s lokacijom na Gornjem gradu,²² no uz snažan otpor radikalnog novinstva.²³ U promidžbi se ponovno osobito isticao dr. Ivo Pilar koji je i prvi uplatio 400 tadašnjih kruna donacije. Na zahtjev reis-uleme Islamske zajednice iz 1922. godine gradonačelnik Zagreba Vjekoslav Heinzel pozitivno je odgovorio pa je za izgradnju džamije 1924. dodijelio 100.000 kruna, a gradsko je poglavarstvo ‘načelno’ darovalo i parcelu na Rooseveltovu trgu (na kojoj je poslije izgrađen Novinarski dom).²⁴ Potom nije bilo ni riječi o džamiji sve do 1932. kada je u sarajevskom listu *Islamski svijet* objavljen članak o zagrebačkoj džamiji s pozivom svim muslimanima za pomoć.²⁵ Nakon daljnega dužeg zastoja tek je 1935. godine od strane *Džematskog medžlisa*²⁶ uslijedilo pokretanje *Zaklade za izgradnju džamije*, a 1938. i formalna potvrda njena statuta te utemeljenje *Odbora za izgradnju džamije*, kojemu je iz državnih sredstava dodijeljeno početnih 65.000 dinara.²⁷ Potom se intenziviraju aktivnosti na traženju odgovarajuće lokacije i izrada prvih projektnih rješenja.²⁸

Mesdzid u vojarni „Zrinjski“ – Nakon što je 1915. uspostavljeno Carsko-kraljevsko islamsko vojno dušebrižništvo, u jednoj dvorani vojarnje pješacke pukovnije „Zrinjski“ (Rudolfove vojarnje na današnjem Trgu F. Tudmana)

SL 2. MINARET NEKADAŠNJE DŽAMIJE U MORNARICKOJ VOJARNI MARIJE TEREZIJE, PULA, 1864.

FIG. 2 MINARET OF THE FORMER MOSQUE IN THE NAVAL BARRACKS OF MARIA THERESA, PULA, 1864

SL 3. KARIKATURA PROTIV INICIJATIVA ZA IZGRADNJU DŽAMIJE U ZAGREBU, 1922.

FIG. 3 CARICATURE SHOWING OPPOSITION TO THE INITIATIVE FOR THE CONSTRUCTION OF A MOSQUE IN ZAGREB, 1922

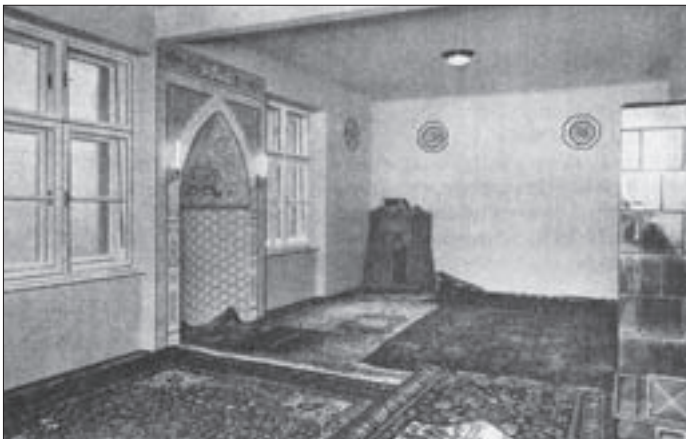

SL. 4. O. MUJADŽIĆ: PRVI PROJEKT DŽAMIJE NA KRALJEVCU/ZELENGAJU, ZAGREB (AKVAREL), 1939./40.
FIG. 4 O. MUJADŽIĆ: FIRST DESIGN FOR A MOSQUE IN KRALJEVAC/ZELENGAI, ZAGREB (WATERCOLOUR), 1939/40

bila je uređena prva zagrebačka islamska bogomolja, no ona je služila samo vojnim potrebama do kraja Prvoga svjetskog rata.²⁹

Mesdzid u Tomašicevoj ulici – Tijekom 1930-ih godina, čekajući na odluku o izgradnji džamije, koju je bilo teško usuglasiti zbog političkih previranja i sukoba među strankama, Džematskome su medžlisu, nakon obraćanja gradonačelniku u studenom 1934., dodijeljena početkom 1935. dva općinska stana u dvorišnom krilu zgrade u Tomašicevoj ul. 12. Ubrzo su prilagođeni za prvi zagrebački civilni mesdzid u nevelikoj, skromno opremljenoj prostoriji³⁰ (otvoren 29. studenoga iste godine).³¹ U to doba u Zagrebu je bilo zabilježeno već 1250 muslimana (sa sezoncima do 3000), pa su prostori po svojim dimenzijama bili za sigurno nedostatni.³² Ondje je djelovao i *mek-teb* za pučkoškolsku djecu.³³ Prvi stalni grad-

SL. 5. INTERIJER ADAPTIRANOG MESDŽIDA U TOMAŠICEVOJ UL. 12, ZAGREB, 1935.
FIG. 5 INTERIOR OF THE ADAPTED MESCIC (SMALL MOSQUE) AT 12 TOMAŠICEVA STREET, ZAGREB, 1935

ski molitveni prostor za muslimane ostao je u funkciji do otvaranja 'poglavnikove' džamije 1944. godine.³⁴ U nedostatku drugoga prostora mesdzid je služio vjerskim potrebama i nakon Drugoga svjetskog rata (1959.-1987.), sve do otvorenja džamije u Folnegovićevu naselju.³⁵

Projekti Omera Mujadžića i Zvonimira Požgaja za džamiju na Kraljevcu/Zelengaju – Zaklada/Odbor za izgradnju džamije unatoč privremenom rješenju u Tomašicevoj ul., nastavila je potragu za odgovarajućom lokacijom. Grad Zagreb ponudio je 1939. godine nekoliko njih: primjerice ugao Samoborske (današnje Adžijine) i Badalićeve, zatim ugao Samoborske i Kranjčevičeve, potom parcelu na Varaždinskoj cesti (današnjoj Ul. grada Vukovara) pokraj igrališta „Gradanskoga”, a pregovaralo se i o zemljištu u Vončininoj ulici. Razmatrao se i smještaj džamije unutar Botaničkoga vrta u Mihanovićevoj ul., tako da pročelje 'gleda' u smjeru Gundulićeve. Spominjao se i Tuškanac, zatim Josipovac, Radoševićev Brijeg, a naposljetku i zemljište na Gupčevoj zvijezdi. Godinu kasnije (1940.)

²⁹ MUFTIĆ, 1997: 33-34; OMERBAŠIĆ, 2010: 382, 383. Ponegdje se u literaturi netočno navodi da je ta „prva mešedža za potrebe vojnika muslimana” otvorena 1934. [*** 2006.c: 404].

³⁰ Soba za molitvu bila je duga 8-10 m, širine 5-6 m. U zidu je bila izvedena niša → *mihraba* iznad kojeg je bio uobičajeni natpis, a na zidovima Božje ime, ime Muhameda i imena prvih četiriju kalifa. Desno je bio mali → *minber* s tri stuba (zapravo → *kjurs*). Ta provizorna prva 'džamija' bila je smještena u sklopu Imamata džemata i zauzimala je cijeli prvi kat zgrade. Od nje su jedna vrata vodila u sobu → *imama*, a druga u → *abdesthanu* i spavacu sobu imamova pomoćnika. Na drugome katu bili su smješteni uredi Muslimanske bogoštovne općine i od 1936. studentska menza. Sačuvan je nepotpisani projekt adaptacije mesdzida iz rujna 1935. s građevnom dozvolom od 4. studenoga, crtan na podlozi izvornih nacрта kuće iz 1926. [DAZG – [1122] GPZ-GO: sig. 3034].

³¹ *** 1935.; JURKIĆ, 1943: 43; TRAJIĆ, 1943: 105; MUFTIĆ, 1997: 34; OMERBAŠIĆ, 1997: 110; *** 2006.c: 404; HASANBEGOVIĆ, 2007: 71, 450; HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 15; OMERBAŠIĆ, 2010: 388, 390, 397

³² MUFTIĆ, 1997: 34; OMERBAŠIĆ, 2010: 390

³³ MUFTIĆ, 1997: 36

³⁴ Opis mesdzida i prostora Imamata prema sjećanju Ragiba Muftića, objavljenog u: MUFTIĆ, 1997: 37-39; HASANBEGOVIĆ, 2007: 73

³⁵ OMERBAŠIĆ, 2010: 397

³⁶ JURKIĆ, 1943: 46; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 255-258; HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 20; OMERBAŠIĆ, 2010: 395

³⁷ MUFTIĆ, 1997: 36, 45; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 256; OMERBAŠIĆ, 2010: 403. Ispod objavljenoga Mujadžićeva perspektivnog akvarela džamije na Zelengaju/Kraljevcu greškom se navodi da je to 'drugi projekt', no riječ je o prvom rješenju. Nigdje u biografskoj literaturi o arhitektu Požgaju taj se njegov projekt ne spominje.

³⁸ U jednom kasnijem tekstu Požgaj izrijekom potvrđuje svoje autorstvo tog projekta [POŽGAJ, 1943: 50]. Ostale atribucije: HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 20; OMERBAŠIĆ, 2010: 397: Uz objavljenju fotografiju makete navodi se samo Mujadžićevo ime, dok ključni Požgajev autorski udio nije spomenut. Ovaj Požgajev projekt u stručnoj literaturi dosad nije bio poznat pa se ne navodi ni u jednom biografskom prikazu, niti u popisu Požgajevih djela [v. STULHOFER, 1993.; UCHYTIĆ, STULHOFER, BARIŠIĆ MARENIC,

predložen je Zelengaj (Kraljevačka šuma) u sjevernom podsljemenskom predjelu Zagreba pa je to Gradsko zastupstvo i prihvatilo kao konačno mjesto za budući džamijski sklop.³⁶

Prvi idejni projekt za džamiju na Kraljevcu 1939./40. izradio je slikar i profesor na Likovnoj akademiji u Zagrebu Omer Mujadžić.³⁷ Džamiju je osmislio prilično konzervativno (gotovo 'historicistički') kao monumentalan kubus s plitkom kupolom i rizalitim volumenom u funkciji divovskoga nadlucenog ulaza (poput *ivana* perzijskih mošeja). Izduženi, ritmično postavljeni vitki prozori na bočnim pročeljima imaju neke elemente moderniteta, no svojim dimenzijama i visokom impostacijom izvan mjerila čovjeka doimaju se tek kao apstraktne svjetlosne cezure. Sa stražnje je strane Mujadžić postavio dva (!) velika minareta 'osmanskog tipa'.

Kako je projekt ostao neizveden, 1940./41. Omer Mujadžić izrađuje nove nacрте i maketu džamije u suradnji s tada 34-godišnjim, već afirmiranim arhitektom Zvonimirom Požgaj-

SL. 6. O. MUJADŽIĆ – Z. POŽGAJ: DRUGI PROJEKT DŽAMIJE NA KRALJEVCU/ZELENGAJU, ZAGREB (MAKETA), 1940./41.

FIG. 6 O. MUJADŽIĆ – Z. POŽGAJ: SECOND DESIGN FOR THE MOSQUE IN KRALJEVAC/ZELENGAJ, ZAGREB (MODEL), 1940/41

2007: 24-25, 44; UCHYTIĆ, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2009: 179-180; T. Pl., 1996: 87; PREMERL, 1989.). Nema ga također ni u autorovoj ostavštini [HDA-0814; NSK-R 7774]. Prvi je puta maketa džamije objavljena kod: HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 257.

39 *Sadržan* [perz.] → kružna ili poligonalna džamijska fontana/bazen, poželjno s tekućom vodom; može služiti za obredno umivanje (*abdest*) [SKALIĆ, 1985: 578].

40 *** 1941.b; *** 1941.c; HRUŠKOVEC, 1990./91: 166-167; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 260-261

41 Bogomolja je službeno nosila naziv „Poglavnikova džamija” pa ce se taj naziv rabiti i u ovome članku [HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 293, 518-522]. O nacionalno-političkim konotacijama položaja muslimana u NDH, posebno u Zagrebu v. HASANBEGOVIĆ, 2007: 169-245.

42 *** 1941.d: 6; *** 1941.h; *** 1941.i; *** 1988: 17-19; HRUŠKOVEC, 1990./91: 167; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 261. Istoga dana preuzeti su ključevi Doma i naloženo je Kuratoriju zaklade Doma njegovo iseljenje u roku od tri dana [HRUŠKOVEC, 1990./91: 14, 90].

43 Datum tog sastanka koji se navodi u literaturi [OMERBAŠIĆ, 2010: 403] vjerojatno nije točan jer su u to vrijeme radovi na adaptaciji Doma trajali već nekoliko mjeseci, pa inicijativa s džamijom na Kraljevcu tada ne bi imala smisla.

44 O odluci o preuređenju Doma u džamiju u jednom je govoru svjedočio sam Pavelić: „Kada sam došao ovamo, odmah su mi došli ljudi, koji su mi donijeli dva gotova nacрта za gradnju džamije... Ja sam ove nacрте pregledao i vidio sam, da bi po njima imala biti sagrađena negdje u Kraljevačkoj sumi, dakle četiri do pet kilometara udaljeno od središta grada. Ja sam im kazao, da mi više ne dolaze s ovim nacrtom, ali im nisam stavio do znanja što namjeravam. Opazio sam da je umjetnički paviljon na Trgu N najpodesniji, najzgodniji i najdostojniji da se tamo sagradi džamija za muslimane. Tada mi je došao jedan drugi gospodin koji mi je kazao da se ovaj hram umjetnosti nije smio pretvoriti u džamiju. Ja sam mu odgovorio: Ovaj hram umjetnosti nosi na sebi žig našeg robovanja...” (aludira na činjenicu da je Dom građen kao spomenik kralju Petru Karadorđeviću, op. a.) [NOVAK, 1948: 800; MUFTIĆ, 1997: 46].

45 N. B., 1943.a; PLANIĆ, 1943.c: 54; DIZDAREVIĆ, 1944.b; *** 1988: 41; *** 2008: 27; IVANČEVIĆ, 2003: 20, navodi da je odluka donesena 14.7.1941.

46 HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 20; OMERBAŠIĆ, 2010: 403

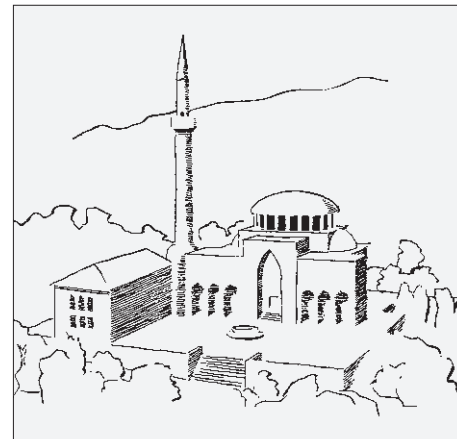
jem.³⁸ I ovaj je džamijski koncept bio vrlo sličan prvotnome Mujadžićevu rješenju, ali razlika je u većoj otvorenosti cijeloga sklopa prema okolini, naglašenom ulaznom trijemu, i u stvaranju intimnog trga sa *sadržanom*.³⁹ Arhitektura djeluje lakše i profinjnije, manje monumentalno, a asimetrična postava samo jednog minareta u lijevom uglu glavnog pročelja odgovara tradiciji bosanskih potkupolnih džamija, na koje se projekt očito referira.

Izvedba Požgaj-Mujadžićeva projekta odgođena je zbog početka rata, a posljednji se put u javnosti spominje krajem srpnja 1941., kada novine javljaju da ce se nakon očevida Društva za poljepšanje grada Zagreba na Zelengaju i posjeta poglavniku i gradonačelniku „...s gradnjom započeti u najskorije vrijeme”. Govori se o gotovim projektima koje je izradio arh. Zvonimir Požgaj „...savjetujući se s muslimanskim slikarom Omerom Mujadžićem”,⁴⁰ što unosi novo svjetlo u autorske relacije toga dvojca.

„Džamija poglavnika Ante Pavelića” u Domu likovnih umjetnosti⁴¹ – Prvi se put u javnosti pojavila vijest o prenamjeni Doma likovnih umjetnosti na Trgu N u džamiju 14. kolovoza 1941.,⁴² a 28. veljače 1942. poglavnik Nezavisne Države Hrvatske Ante Pavelić, primivši delegaciju Islamske zajednice,⁴³ konačno odbija Kraljevac/Zelengaj kao lokaciju i potvrđuje prenamjenu Doma u džamiju.⁴⁴ Navodno je tu odluku osobno donio još u travnju 1941. (po drugim izvorima, u srpnju⁴⁵ ili kolovozu),⁴⁶ kada je mimo znanja islamske zajednice naložio Ministarstvu javnih radova izradu

SL. 7. Z. POŽGAJ: SKICA DŽAMIJE NA KRALJEVCU/ZELENGAJU, ZAGREB, 1940./41.

FIG. 7 Z. POŽGAJ: SKETCH OF THE MOSQUE IN KRALJEVAC/ZELENGAJ, ZAGREB, 1940/41

SL. 8. S. PLANIĆ: TRG SA SADRVANOM I MINARETI DŽAMIJE, ZAGREB, 1941.-1944.

FIG. 8 S. PLANIĆ: A SQUARE WITH A FOUNTAIN AND MOSQUE MINARETS, ZAGREB, 1941-44

projekta preinake *Doma* i pokretanje priprema za gradnju. Zanimljiv podatak navodi zagrebački muftija Ismet Muftić u predgovoru *Spomenice* otvorenja džamije, gdje kaže da je Pavelić „...ta misao ležala na srcu, te je još u emigraciji *osobno izradio nacrt džamije*. Ovaj crtež džamije... sačuvala je i donio u Domovinu”.⁴⁷

Inače, monumentalna rotunda *Doma* iz 1934.-1938. djelo je Ivana Mestrovica (izvorne nacрте izradili su arh. Harold Bilinić, Zvonimir Kavurić, Lav Kalda, Lavoslav Horvat, Ivan Zemljak i Nikola Molnar).⁴⁸ Mestrovic je upravo na početku radova na gradilištu ‘džamije’ u proljeće 1942. (protiveći se već i ranije preinaci zgrade)⁴⁹ emigrirao u Rim, a potom u Ameriku. Još za izgradnje *Doma* 1938. bilo je mnogo polemika oko oblika zgrade, zbog čega je nazivana ‘neestetskom nakazom’, ali i protivljenja njoj postavi na Trgu N jer je zatvarala dotad slobodne vizure prema gradu i katedrali. Pregradnji u islamsku bogomolju suprotstavila se Katolička crkva – od opata i vatikanskog izaslanika do nadbiskupa Alojzija Stepinca – smatrajući kako bi se tim činom muslimanima omogućilo da napokon postignu ono što su 400 godina borbom bezuspješno pokušavali (aludirajući, dakako, na osmanlijska osvajanja hrvatskih prostora).

Iako se u novinama pojavila vijest da će preuređenje bivšega umjetničkog paviljona u džamiju „...izvršiti nekoliko inženira muslimana iz Sarajeva, koji će izvesti i osnovu za gradnju minareta”,⁵⁰ Ministarstvo javnih radova već je u ljeto 1941. godine⁵¹ u prilagodbu povjerilo akademskim arhitektima Stjepanu Planiću i Zvonimiru Požgaju, koji su prvotno izradili dvije odvojene, bitno različite

‘osnove’.⁵² Ponajviše su se razlikovali u stajalištu oko broja i položaja minareta, jer Planić predlaže tri *munare*⁵³ (kako je na kraju i izvedeno), a Požgaj jednu u osi ulice koja je vodila na Kresimirov trg.⁵⁴ Stjepan Planić u svojem obrazloženju koncepta navodi kako je htio „... kružni volumen smiriti i fiksirati unutar opisane tlocrtnne kvadratne forme, kojoj su tri ugla tri minareta, a četvrti je ulazni svečani predprostor sa stepenicama, klu-

47 *** 1943: 5-6; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 261

48 ZEMLJAK, 1939: 17-23; IVANČEVIĆ, 1988: 47-75; VANISTA-LAZAREVIĆ, 1990; HRUŠKOVEC 1991; *** IVANČEVIĆ, 2003: 19; *** 2003: 26, 35; *** 2006.b: 158; RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2007: 335-338; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 265-268

49 JEREB, 1999: 603-605; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 268, 486-488; OMERBAŠIĆ, 2010: 404

50 *** 1941.d: 6; *** 1941.j; HRUŠKOVEC, 1990./91: 167

51 Vežano za početak gradnje sastavljen je posvetni kromogram zagrebačke džamije. Izveden je iz 173. ajeta iz poglavlja „Ves-Saffât” *Kurana* i označava 1360. hidzretsku godinu (=1941./42.). U stihu glasi: *Ve inne dzundenâ lehumul-galibun (Zaista će naša vojska pobijediti nevjernike)*, a brojčana vrijednost slova daje navedenu hidzretsku godinu [*** 1942.d; *** 1988: 30-31].

52 Pavelić je brigu oko izgradnje džamije povjerio ministru prometa i javnih radova Hilmiji Beslagiću, dipl.ing. grad., koji je pak za projektiranje angažirao Planića i Požgaja [*** 1941.i; N. B., 1943.a; DIZDAREVIĆ, 1944.b; DERVIŠEVIĆ, 1984; *** 1988: 18-19, 27, 41; MUFTIĆ, 1997: 47; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 270; OMERBAŠIĆ, 2010: 405-406]. Požgaj ističe da je angažman na preuređenju *Doma* dobio „... na temelju moga projekta za džamiju u Zelenogaju” [POŽGAJ, 1943: 50].

53 *Munara* → *minaret*

54 *** 1941.e: 8; HRUŠKOVEC, 1990./91: 167

55 N. B., 1943.a; PLANIĆ, 1943.a: 5; PLANIĆ, 1943.c: 55; *** 1988: 28

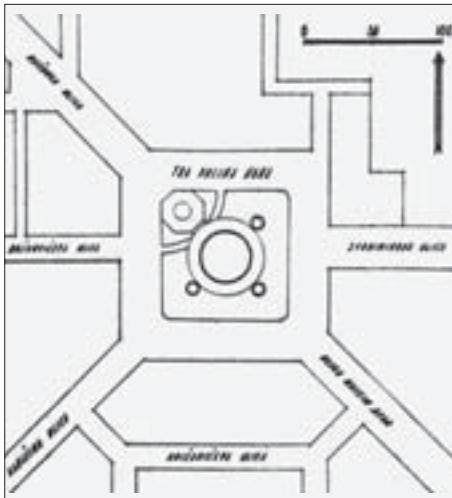
56 Odluku o izboru Planićeva rješenja donio je osobno ministar Beslagić „...radi pravilnijeg arhitektonskog rješenja” [*** 1941.e: 8; *** 1941.i; DIZDAREVIĆ, 1944.b; HRUŠKOVEC, 1990./91: 167; ostalo: *** 1941.a; N. B., 1943.a; PLANIĆ, 1943.c: 54; *** 1944.a; *** 1988: 18-19, 20, 27-29, 41; *** 1999: 16; IVANČEVIĆ, 2003: 20; *** 2003: 54, 56; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 270, 526-527; RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2007: 337; UCHYTIL, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2009: 171, 173]. U literaturi se ponegdje netočno navodi da su „...tri minareta projektirali Stjepan Planić i Zvonimir Požgaj” (*** 2006.c: 404), iako su minareti samostalna Planićeva realizacija.

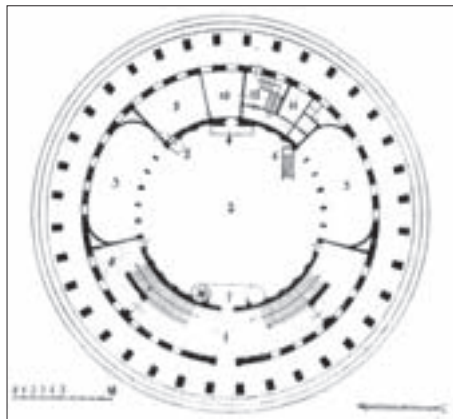
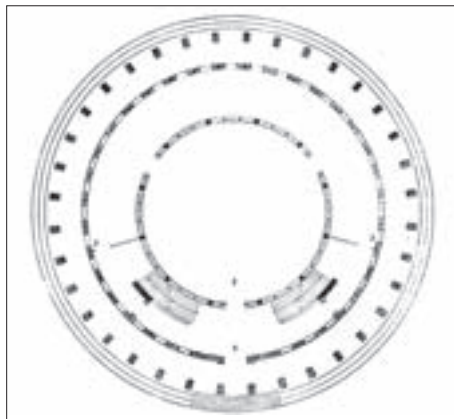
57 *** 1941.f; *** 1941.i; POŽGAJ, 1942; *** 1944.a; DIZDAREVIĆ, 1944.b; *** 1988: 18-19, 21-24, 41; HRUŠKOVEC, 1990./91: 168; MUFTIĆ, 1997: 50; IVANČEVIĆ, 2003: 20; *** 2003: 54, 58; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 270, 523-525; RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2007: 337; UCHYTIL, ŠTULHOFER, BARIŠIĆ MARENIĆ, 2007: 24-25, 44; HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 20; UCHYTIL, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2009: 179-180. Uz češće spominjanje Planićevih minareta u literaturi se ponegdje presućuje preinaka interijera, koja je djelo Zvonimira Požgaja [*** 2006.b: 159].

58 Ni u opsežnim autorskim ostavštinama Stjepana Planića [IPU – ‘Arhiv Planić’], odnosno Zvonimira Požgaja [HDA-o814], ni u arhivu zagrebačkoga Medžlisa [MIZZ] nisu pronađeni nacrti preinake *Doma* u džamiju. Među projektima gradskog arhiva sačuvan je samo presjek minareta s tri tlocrtnne razine, crtan kao podloga projektu ugradbe dizala u minarete, bez Planićeva potpisa [DAZG – [122] GPZ-GO: sig. 3079]. Publicirana je međutim situacija džamije s dispozicijom sadrvana i minareta, kao i Požgajev tlocrt prizemlja te perspektivni crtež interijera [*** 1988: 21, 23; *** 2003: 53-54], no ovim nacrtima nije bilo moguće utvrditi izvor. Stoga se može pretpostaviti da su zbog izrazito negativnih političkih konotacija tog projekta dokumentacijski tragovi nakon 1945. ciljano uklo-

SL. 9. S. PLANIĆ: SITUACIJA ‘POGLAVNIKOVE DŽAMIJE’ S POLOŽAJEM MINARETA I SADRVANA, ZAGREB, 1941.

FIG. 9 S. PLANIĆ: LAYOUT PLAN OF THE ‘HEADMAN’S MOSQUE’ WITH MARKED LOCATIONS OF THE MINARET AND FOUNTAIN, ZAGREB, 1941

njeni. OMERBASIĆ, 2010: 415, navodi da je cjelokupna tehnička dokumentacija džamije završila u jednom foto-studiju u Varaždinu, koji je bio angažiran da registrira radove na adaptaciji Doma 1943. (greskom je otisnuto 1993., op. a.), gdje joj se gubi trag. Možda je to razlog što se ni Planiceva, ni Požgajeva izvedba džamije ne spominju u njihovim autorskim opusima u novoj *Enciklopediji hrvatske umjetnosti* [R. Ić, 1996: 70-71; T. PL., 1996: 87], kao ni u nekim relevantnim sintezama [PREMERL, 1984: 253-274; PREMERL, 1989.; ŠTULHOFER, 1993: 59-63].

59 *** 1941.a; *** 1941.e: 8; *** 1988: 20; HRUSKOVEC, 1990./91: 15, 167; MUFTIĆ, 1997: 48 netočno navodi da je izgradnja počela „u ranu jesen“; IVANCEVIĆ, 2003: 20; HASANBEGOVIĆ, 2007: 278, sl. 176

60 DAZG – [1122] GPZ-GO: sig. 3079. U literaturi se zabunovo navodi 18.7.1942. kao datum građevne dozvole [OMERBASIĆ, 1999: 261], kada je samo sastavljen zapisnik o dokumentaciji, također i krivi datum 19.4.1943. [HRUSKOVEC, 1990./91: 15].

61 N. B., 1943.a

62 U iscrpnom katalogu Planicevih radova [*** 2003./04: 41, 106], za sadrvan i minarete navodi se datacija 1942. [također i HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 270, 275], iako je njihova gradnja počela još 1941., dovršeni su 1943. [N. B., 1943.b: 9; *** 1988: 32-37], a otvorenje džamije zbilom se 1944.; HASANBEGOVIĆ, NANIC, 2009: 20.

63 *** 1944.c; *** 1944.d; *** 1988: 44-59; HRUSKOVEC, 1990./91: 15; MUFTIĆ, 1997: 54; IVANCEVIĆ, 2003: 20; *** 2003: 52; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 293, navode da je džamija otvorena 18. kolovoza. Ponegdje se netočno spominje 20. kolovoza [*** 1944.b; OMERBASIĆ, 2010: 406].

Investicija je državni proračun opteretila s čak 32,6 milijuna kuna [HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 316]. Prema *Približnom procjemenom elaboratu* od 24.10.1941. računalo se s građevnom investicijom od 20,8 milijuna kn [HRUSKOVEC, 1990./91: 15, 94]. Džamija je upisana kao nekretnina u ZKU br. 18305, KO Grad Zagreb, KC 2344/2, površine 9634 m² [OMERBASIĆ, 2010: 407-414]. Temeljem zamjene nekretnina između NDH i Općine grada Zagreba Dom je formalno proglašen džamijom tek krajem 1942. [„NN“, CVI, 228 od 19.12.1942.; HRUSKOVEC, 1990./91: 15]. Za daljnje uzdržavanje poglavnik je u prosincu 1944. utemeljio *vakuf* [lar.] → zaklada, zadužbina, vjerska imovina [SKALJIC, 1985: 637] s glavnicom od 20 milijuna kuna [HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 316, 531-542].

64 K-C, 1942: 7; N. B., 1943.a: 11; PLANIĆ, 1943.a: 5; PLANIĆ, 1943.c: 56; DIZDAREVIĆ, 1944.b; *** 1988: 29, 41; HRUSKOVEC, 1990./91: 95, 169-170; MUFTIĆ, 1997: 48; Hasanbegović, 2007.b: 270; Omerbasić, 2010: 415. Projekt ugradbe dizala, koja zbog štednje u konacnici navodno i nisu bila postavljena, izradila je 1942. tvrtka „Stigler“ [DAZG – [1122] GPZ-GO: sig. 3079].

65 N. B., 1943.a; PLANIĆ, 1943.c: 55; *** 1988: 29. Građevne je radove na džamiji izvela zadruga „Lipa“, bračarske obrtnici Kralj i Truhan, a kamenarske detalje (osobito sadrvan i trg pred ulazom) od bijeloga je brackog vapnenca islesao majstor Andrija Jurun [*** 1942.b; *** 1988: 25; OMERBASIĆ, 2010: 406].

pama i vodoskokom”.⁵⁵ Za izvedbu je određena inačica po kojoj je eksterijer s minaretima i sadrvanom u konacnici projektirao Planić,⁵⁶ a interijer i opremu Požgaj.⁵⁷ Projektna dokumentacija tog zahvata sačuvana je samo djelomično.⁵⁸

Gradnju je prema ‘jeftimbi’ započelo poduzeće ing. Zorislava Franetića 19. ili 21. kolovoza 1941. (gdje se ističu problemi s temeljenjem) i do zime bili su postavljeni donji dijelovi minareta.⁵⁹ No, toj ‘ranjoj dataciji’ kontradiktorna je činjenica što se još u veljači 1942. kod Pavelića razgovaralo o tome hoće li se džamija graditi na Kraljevcu, a osobitu zabunu unosi nadnevak projekta minareta (19. 3. 1942.) i građevna dozvola (5. 6. 1943.).⁶⁰ pa se može pretpostaviti da su radovi počeli ‘direktivno’, prije formaliziranja projekta. O žurbi s pokretanjem preuređenja džamije govori i sam Planić: „Uvjetovana brzina tražila je ujedno odmah i gotovo načelno rješenje uređenja oko glavne zgrade... a u roku od jedan dan trebalo je riješiti barem smještanje i glavni oblik minareta...”.⁶¹ Izvedba minareta i sadrvana dovršena je u proljeće 1943.,⁶² a džamija je otvorena 18. kolovoza 1944. godine.⁶³

Minareti su bili izvedeni od betona, visine 45 m i udaljeni od trijema džamije 9,3 m. Do njihova je vrha vodilo 190 stuba (predvidena je i ugradba dizala),⁶⁴ a otvori u plaštu tornjeva i galerija bili su usmjereni prema Meki (J). Planić se odlučio za slobodnostojeće minarete koji nigdje nisu doticali izvornu Meštrovićevu rotundu te stoga imaju masivne postamente, a u likovnom pogledu zanimljiva je koloristička obrada inače bijelih minareta, koji su pri vrhu bili obojani u tamno sivo-ljubičasti ton s linijaturama rombova u zbuci.⁶⁵

Unutrašnjost džamije, površine 1300 m², bila je uređena tako da istovremeno može odgovoriti na akustička i tehnička, te obredna i arhitektonska pitanja. Uklonjeni su neki pregradni zidovi, a kružni tlocrt glavne dvorane podijeljen je na 36 segmenata radi postizanja boljeg loma i usmjerenja zvuka. Novi željez-

SL. 10. I. MEŠTROVIĆ: IZVORNI TLOCRT DOMA PRIJE PREUREĐENJA ZA DŽAMIJU, ZAGREB, 1934.-1938.

FIG. 10 I. MEŠTROVIĆ: ORIGINAL GROUND FLOOR PLAN OF THE HOME OF THE CROATIAN ASSOCIATION OF VISUAL ARTISTS BEFORE IT WAS TRANSFORMED INTO A MOSQUE, ZAGREB, 1934-38

SL. 11. Z. POŽGAJ: TLOCRT PREUREĐENJA PRIZEMLJA DŽAMIJE, ZAGREB, 1942.

FIG. 11 Z. POŽGAJ: REDESIGNED GROUND FLOOR PLAN OF THE MOSQUE, ZAGREB, 1942

SL. 12. Z. POŽGAJ: PERSPEKTIVNI PRIKAZ MOLITVENOG PROSTORA DŽAMIJE, ZAGREB, 1942.

FIG. 12 Z. POŽGAJ: PERSPECTIVE VIEW OF THE PRAYER HALL OF THE MOSQUE, ZAGREB, 1942

SL. 13. Z. POŽGAJ: INTERIJER DŽAMIJE, NOVA KUPOLA, ZAGREB, 1942.-1944.

FIG. 13 Z. POŽGAJ: MOSQUE INTERIOR, NEW DOME, ZAGREB, 1942-44

SL. 14. Z. POŽGAJ: INTERIJER DŽAMIJE, MIHRAB I KJURS, ZAGREB, 1942.-1944.

FIG. 14 Z. POŽGAJ: MOSQUE INTERIOR, MIHRAB AND KJURS, ZAGREB, 1942-44

SL. 15. Z. POŽGAJ: INTERIJER DŽAMIJE, MINBER, ZAGREB, 1942.-1944.

FIG. 15 Z. POŽGAJ: MOSQUE INTERIOR, MINBER, ZAGREB, 1942-44

no-betonski svod⁶⁶ s mirnim difuznim pojasom svjetla i zračnim slojem između staroga i novoga svoda debljine 2 m služio je kao toplinski izolator (uz vlastito centralno grijanje). Na prvome katu nalazili su se stanovi za *imame*⁶⁷ i mujezine, uz urede za muftije i drugo džamijsko osoblje. Drugi je kat bio rezerviran za knjižnicu i prostorije za vjeronauk, u podrumu je bila *abdesthana*,⁶⁸ a u prizemlju glavna molitvena dvorana.⁶⁹ Zanimljivo da Požgaj nimalo ne skriva radikalnost svoga zahvata pa u onodobnome tisku izjavljuje: „...Od čitave zgrade bivšeg umjetničkog paviljona zadržani su samo vanjski zidovi, a sve ostalo je podpu-no izmijenjeno i prepravljeno”.⁷⁰

Likovni izraz interijera oslanjao se na ornamentalne i matricne nefiguradne ukrase. Požgaj pokušava stvoriti ‘dojam arabeske’ kao najznačajnijeg motiva novoga džamijskog prostora služeći se starohrvatskim pleternim motivima s „Držislavove ploče”, „Branimirova kamena”, splitske krsionice, i s drugih povijesnih kamenih spomenika.⁷¹ Kaligrafska dekoracija u dužini zapisa od čak 1725 m bila je povjerena najpoznatijemu onodobnome sarajevskom kaligrafu Muhammedu ef. Mujačiću,⁷² a štukaturne ornamente izveo je akad. kipar Jozo Turkalj s još 12 kipara.⁷³ Židovi džamije bili su obloženi zelenim talijanskim mramorom. Slikane dekoracije izveo je akad. slikar Julije Merlić.⁷⁴ Posebno je bogato riješena najvažnija točka džamije – monumentalni *mihrab*,⁷⁵ koji je cijeli bio isklesan u brackom kamenu i presvučen listićima od 22-karatnog zlata (sačuvan je i danas je izložen u novoj džamiji). Lijevo od njega bio je *kjurs*⁷⁶ (mala

propovjedaonica), a desno *mimber*⁷⁷ (velika propovjedaonica), oba od javorova drva.⁷⁸ Izvedena su dva *mahfila*⁷⁹ (molitvene galerije)

⁶⁶ DIZDAREVIC, 1944.b; *** 1988: 41-42

⁶⁷ *Imam* [ar.] → „voda”, muslimanski svećenik, poglavar džamije, koji ima pravo predvoditi svih pet dnevnih molitava [ŠKALJIC, 1985: 345]

⁶⁸ *Abdesthana* [perz.] → prostor za obredno pranje prije molitve *namaza* [ŠKALJIC, 1985: 66]

⁶⁹ *** 1942.c; POŽGAJ, 1942.; Z. P., 1942.; IVANUSA, 1986.; *** 1988: 24; MUFTIC, 1997: 50, 54; HASANBEGOVIC, 2007.b: 272; OMERBASIĆ, 2010: 416

⁷⁰ POŽGAJ, 1942.; *** 1988: 21

⁷¹ POŽGAJ, 1943: 52; HASANBEGOVIC, NANIC, 2009: 21. O takvoj hibridnoj likovnosti, koja ima ishodišta u posve različitim konfesionalnom i kulturnom miljeu, negativno se odredio IVANČEVIĆ, 2003: 20.

⁷² *** 1941.g; N. B., 1942; POŽGAJ, 1942; *** 1988: 23; HRUŠKOVEC, 1990./91: 168-169; HASANBEGOVIC, 2007.b: 272

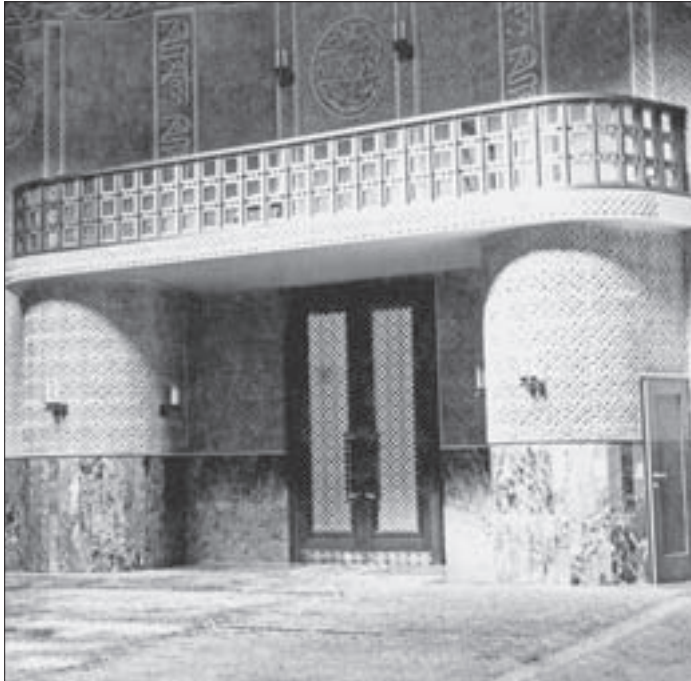
⁷³ Obrtnički dio izvedbe kaligrafije i pleterne štukaturne obavili su zagrebački „umjetnički majstori”: Bohutinski, Matijevec, Perić, Ivanković, Jean, Papić, Radus, Penić, Loboda, Lozica, Stigler i Brilly [K-C, 1942: 7; POŽGAJ, 1942; *** 1988: 23; *** 2003: 58; OMERBASIĆ, 2010: 406]. Ministarstvo prometa i javnih radova odobrilo je 7.10.1941. za modeliranje reljefa 500.000 kn. „Kiparski radovi” u interijeru trajali su 10.5.-10.11.1942. [HRUŠKOVEC, 1990./91: 15, 92-93, 169-170].

⁷⁴ MUFTIC, 1997: 50; HASANBEGOVIC, NANIC, 2009: 21

⁷⁵ *Mihrab* [ar.] → ovalna niša u istočnom zidu molitvenog prostora *džamije* ili → *mesdzida*, okrenuta u smjeru → *kible*, odnosno *Cabe* u Mekki (kod nas JI), ispred koje *imam* predvodi grupno klanjanje [ŠKALJIC, 1985: 463].

⁷⁶ *Kjurs*, *curs* [ar.] → funkcionalno isto što i → *minber* u džamiji, samo skromnijeg oblikovanja te služi za običnu dnevnu propovijed u → *mesdzidu* [ŠKALJIC, 1985: 201]

⁷⁷ *Minber* [ar.] → džamijsko povišeno propovjedno postolje – govornica, s koje → *imam* ili → *hatib* petkom na podnevnu → *dzunu* i na prvi dan oba *Bajrama* drži propovijed → *hutbu* [ŠKALJIC, 1985: 454]

– gornji za žene, donji za *mujezine*.⁸⁰ Na sredini prostora o kupolu je ovješeno golemi luster sa 140 žarulja, težak oko 1000 kg.⁸¹ Pod

78 POŽGAJ, 1942.; POŽGAJ, 1943: 53; *** 1988: 24; OMERBAŠIĆ, 2010: 415

79 *Mahfil* [ar.] → ženska galerija u džamiji [ŠKAJLIĆ, 1985: 440]

80 *Mujezin* [ar./tur.] → pomoćni džamijski službenik koji s → *minareta* poziva vjernike na molitvu [ŠKAJLIĆ, 1985: 471]

81 N. B., 1942.; POŽGAJ, 1942.; *** 1988: 22; HRUŠKOVEC, 1990./91.: 169; OMERBAŠIĆ, 2010: 416

82 MUFTIĆ, 1997: 54; HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 21. Inace, u jesen 1945. Džematski je odbor sastavio popis ćilima „...jer su pojedini važni gradski i državni rukovodioci već počeli dolaziti u džamiju i zagledati u lijepje ćilime...“, no formalnu je odluku o rekviriranju ćilima donio Gradski narodni odbor početkom svibnja 1948. [HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 436; OMERBAŠIĆ, 2010: 427, 438]. Godine 1957. bezuspješno je tražen povrat džamijskih ćilima koji su odneseni u Titove rezidencijalne vile na Brijunima [MUFTIĆ, 1997: 61; OMERBAŠIĆ, 2010: 446].

83 Mihrab je otkriven prilikom radova 2002. ispod zaida na kojem je 1952. bila naslikana velika freska Ede Murtića. Troškom zagrebačkog Poglavarstva mihrab je demontiran, prenesen, restauriran i izložen u prostorima nove džamije [*** 2003: 82, fotografije demontaze 114-117; IVANČEVIĆ, 2003: 21; OMERBAŠIĆ, 2010: 417].

84 HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 21, 23

85 HASANBEGOVIĆ, 2001: 75-90; KISIĆ KOLANOVIĆ, 2009.

86 GALOVIĆ, 2003.

87 DIZDAREVIĆ, 1944.a; OMERBAŠIĆ, 2010: 415

88 *** 1944.e; *** 1988: 69-70; HASANBEGOVIĆ, 2007: 193-194

89 LORKOVIĆ, 1943: 8-9; *** 1988; HASANBEGOVIĆ, 2007. b: 293; OMERBAŠIĆ, 2010: 406

90 Potkraj rujna 1945. ministar šumarstva Sulejman Filipović piše Vladimiru Bakaricu prijedlog u ime muslimana iz Sarajeva da se zagrebački minareti sruše i da se „... džamija vrati kulturnoj ustanovi za koju je namijenjena...“ [HRUŠKOVEC, 1990./91: 111; HASANBEGOVIĆ, 2007.b: 425, 551]. Kronologiju takvih inicijativa v. MIŽH – Zapisnici sjednica Džematskog medžlisa Zagreb (1946.).

je bio obložen parketom i prekriven 41 perzijskim tepihom.⁸²

Dijelovi Požgajeva interijera sačuvali su se u zazidu, gdje su otkriveni prigodom nedavne obnove *Doma* (npr. mihrab),⁸³ a dio mobilijara islamske je zajednica uspjela spasiti još prigodom poslijeratnog uklanjanja džamijskih elemenata (kjurs, minber). Sve je to danas izloženo u muzejskom postavu nove džamije u Folnegovićevoj naselju.⁸⁴

Iako je Planić-Požgajev zahvat bitno zadirao u izvorni Meštrovićev koncept negdašnjega *Doma* likovnih umjetnosti – ako zanemarimo političke refleksije cijele ideje⁸⁵ – ta je građevina preinakom za džamijsku funkciju na kratko bila dobila likovno vrijedan novi sloj kao jedna od najdojmljivijih arhitektonskih izvedbi iz razdoblja Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj,⁸⁶ za koju onodobni tisak navodi da je bila „...najljepša i najprostranija džamija u Europi“,⁸⁷ a jeruzalemski muftija pri posjetu Zagrebu 1943. izjavljuje da „...zagrebačka džamija spada među najljepše na svijetu“.⁸⁸

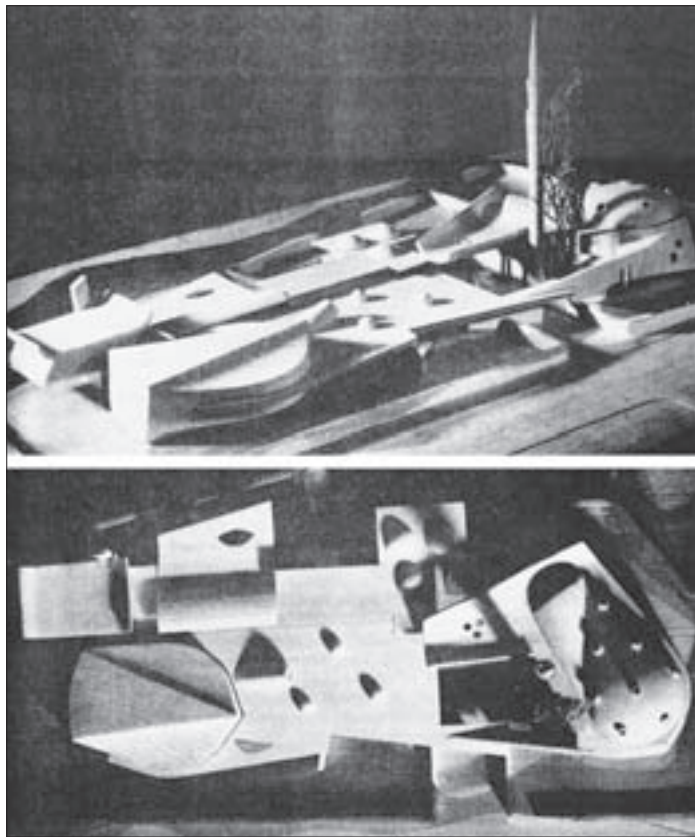
Uspostavom komunističke vlasti u svibnju 1945. godine zagrebačka je džamija – iako autorski relevantno djelo arhitekture i umjetničkog obrta ranih 40-ih godina – zbog izrazitih ideoloških konotacija vezanih za Nezavisnu Državu Hrvatsku i poglavnika Antu Pavelića (čije je ime i službeno nosila)⁸⁹ bila određena za rušenje.⁹⁰ Napisi o tome javljaju se već u lipnju 1945. jer se, uz ostalo, pojavio i navodni ‘problem održavanja’ džamije. U pismu koje predsjednik džematskog medžlisa piše reis-ul-ulemi u Sarajevo (rujan 1945.)

SL. 16. Z. POŽGAJ: INTERIJER DŽAMIJE, MALI MAHFIL ZA MUJEZINE, ZAGREB, 1942.-1944.

FIG. 16 Z. POŽGAJ: SMALL MUEZZIN MAHFILI, ZAGREB, 1942-44

SL. 17. Z. POŽGAJ: INTERIJER DŽAMIJE, ARKADURA BOĆNOG BRODA, ZAGREB, 1942.-1944.

FIG. 17 Z. POŽGAJ: MOSQUE INTERIOR, AISLE ARCADES, ZAGREB, 1942-44

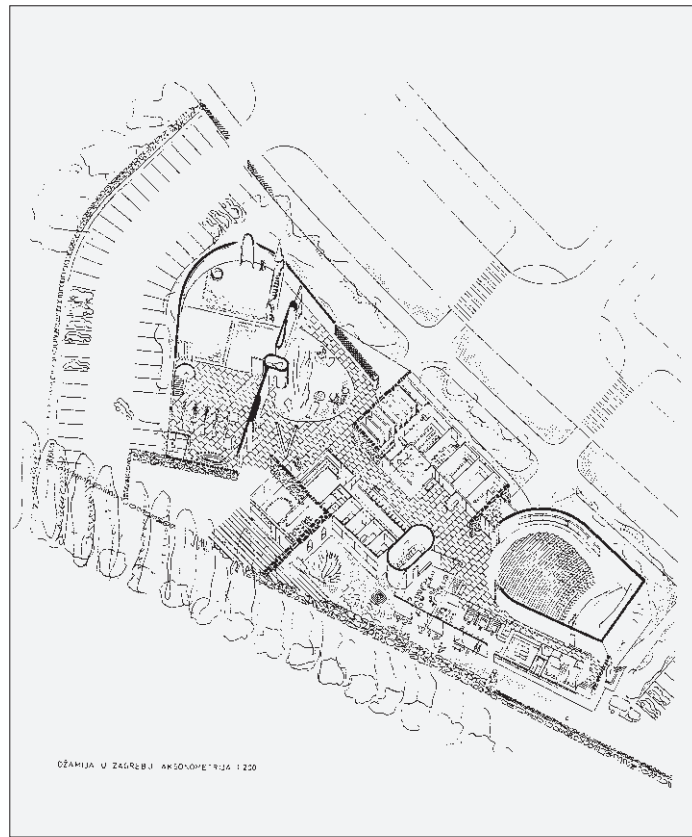

SL. 18. J. NAJDHART: NATJEČAJNI PROJEKT DŽAMIJE NA SREBRNJAKU / BIJENIČKOJ UL., ZAGREB, (MAKETA), 1969./70.

FIG. 18 J. NAJDHART: MOSQUE IN SREBRNJAK/BIJENIČKA STREET, COMPETITION ENTRY, ZAGREB (MODEL), 1969/70

SL. 19. J. NAJDHART: NATJEČAJNI PROJEKT DŽAMIJE NA SREBRNJAKU/BIJENIČKOJ UL., ZAGREB, AKSONOMETRIJA PRIZEMLJA, 1969./70.

FIG. 19 J. NAJDHART: MOSQUE IN SREBRNJAK/BIJENIČKA ST., ZAGREB, COMPETITION ENTRY, AXONOMETRIC PROJECTION OF THE GROUND FLOOR, 1969/70

ističe se da je „... džamija jedno javno dobro od opće kulturne vrijednosti, i po svojoj vanjstini i arhitekturi, kao i po svrsi kojoj služi, pa vjerujemo, da bi njezinim pretvaranjem u sto drugo bio uništen jedan značajan kulturni spomenik u ovim krajevima...“⁹¹

Zgrada ipak ostaje u obrednoj funkciji do 1948. godine (kada postaje Muzej socijalističke revolucije).⁹² Navodnim ‘pristankom’ zagrebačkih muslimana (prema *Rezoluciji...*)⁹³ i suglasnošću Islamske zajednice u Sarajevu, Gradski narodni odbor 9. travnja 1948. izdao je rješenje o rušenju minareta,⁹⁴ koje je počelo 13. travnja 1948., a do kraja je mjeseca i dovršeno.⁹⁵ Sadržan i predtrg su kao ‘neutralni’ zadržani i danas su valorizirani kao visokokvalitetna intervencija u javnome prostoru.⁹⁶ Unutrašnjost džamije je u svim citljivim elementima uklonjena,⁹⁷ a namještaj je zaplijenjen. Džamija je jedina vjerska građevina u Jugoslaviji planski srušena nakon Drugoga svjetskog rata.⁹⁸

Problem izgradnje džamije nakon Drugoga svjetskog rata – Islamskoj je zajednici za uzvrat ponuđena nadoknada, alternativni prostor te predaja inventara i mobilijara iz dotadašnje džamije, ali to nije provedeno. U dopisima Islamske zajednice ističe se da su u ovu građevinu „...uložena obilna materijalna

⁹¹ MUFTIĆ, 1997: 59; prijepis dokumenta v. HASANBEGOVIC, 2007.b: 552-555

⁹² Nije precizan podatak da se „... 1941. do 1945. u Domu smjestila zagrebačka džamija...“ (RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2007: 337), jer je džamija otvorena 1944., a u funkciji je bila do 1948., dakle još tri godine nakon rata. Iscrpnu dokumentaciju o preinaci Doma za potrebe džamije i ponovnoj preinaci za izložbenu namjenu v. HRUŠKOVEC, 1990./91: 14-15, 71-98, 166-172.

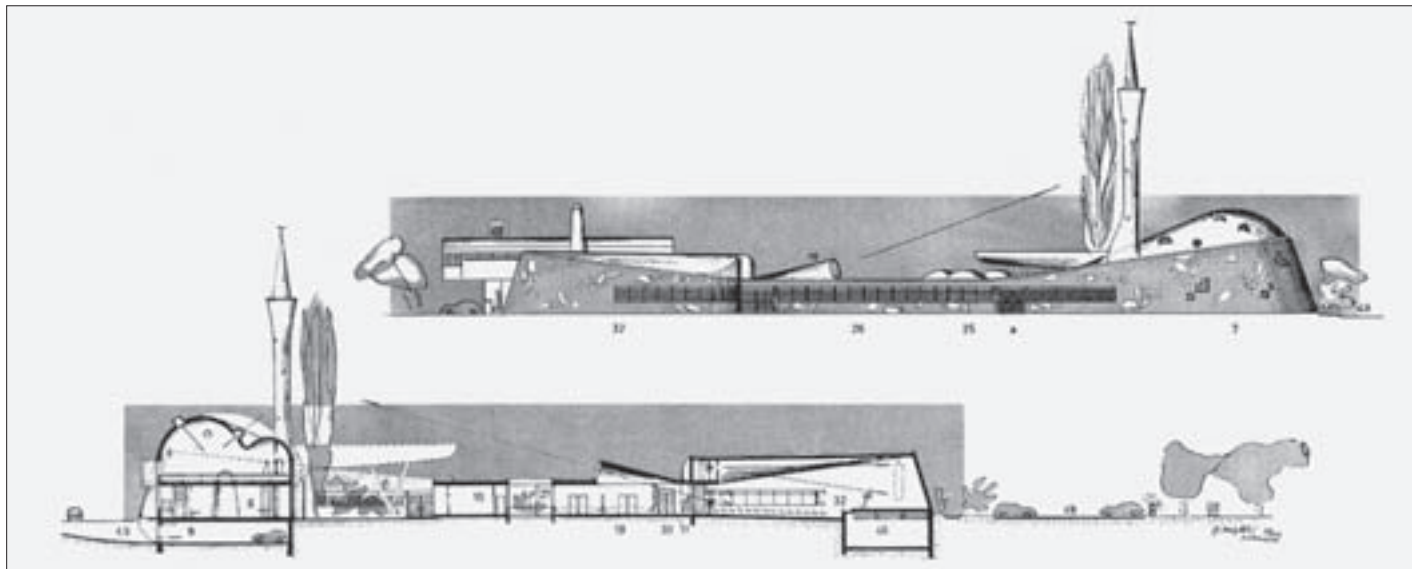
⁹³ Od oko navodno 20.000 zagrebačkih muslimana (broj je vjerojatno pretjeran jer je po popisu stanovništva 1949. u gradu živjelo 2359 muslimana, op.a.), suglasnost za rušenje džamije potpisalo je njih 12, od toga 8 članova Komunističke partije [MUFTIĆ, 1997: 60]. To je međutim komunističkim vlastima dalo ‘legitimitet’ da provedu rušenje [HASANBEGOVIC, 2007.b: 557-558].

⁹⁴ Rješenje je potpisao Mika Špiljak (faksimil v. HASANBEGOVIC, 2007.b: 432-422, 561; OMERBASIC, 2010: 436). Rušenje je započelo 12.4.1948., „...a radilo se i po noći sa reflektorima, motornim bušilicama i drobilicama...“ [HASANBEGOVIC, 2007.b: 434].

⁹⁵ MUFTIĆ, 1997: 55-61; *** 2000.b; *** 2006.b: 159; *** 2006.c: 404; OMERBASIC, 2010: 437. Ponegdje se omaskom navodi da su minareti srušeni 1949., vjerojatno stoga što iz te godine potječu prvi projekti preuređenja za Muzej [HRUŠKOVEC, 1990./91: 16; *** 2003: 62; IVANCEVIC, 2003: 20; RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2007: 337; UCHYTIL, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIC, 2009: 171].

⁹⁶ *** 1987.; HORVAT, JUKIĆ, 1994. (sadržan navode kao ‘fontanu’ i uz točno Planicevo autorstvo datiraju je oko 1940.); *** 1999: 16; IVANCEVIC, 2003: 20

⁹⁷ Uklanjanje interijera džamije potrajalo je do jeseni 1949. [HASANBEGOVIC, 2007.b: 436]. Projekt preinake interijera za Muzej revolucije, s potpunim uklanjanjem džamijskih elemenata, izradio je 1951., a realizirao 1952. arh. Vjenceslav Richter [*** 2003: 11, 62; RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2007: 337].

sredstva Zaklade za izgradnju džamije u Zagrebu, koja je osnovana još prije rata, a koja je sredstva sakupljao još i prije osnivanja te zaklade ovdasnji džematski medzlis. Prema

98 MUFTIĆ, 1997: 61; OMERBAŠIĆ, 2010: 426

99 Iz dopisa predsjednika Džematskog medzliisa Saliha Ljubuncića reis-ul-ulemi u Sarajevo od 22.9.1945. [prema: MUFTIĆ, 1997: 58]. Zanimljivo je da su komunističke vlasti već 5.7.1945. napravile procjenu nekretnine na džamijskoj KC 2344/2 te su joj pripisale prometnu vrijednost od 10,9 milijuna dinara, identičnu onoj iz 1939., čime su zapravo anulirale vrijednost ulaganja u zgradu tijekom NDH [HRUSKOVEC, 1990./91: 15].

100 Prema *Rješenju* o rušenju džamije od 8.4.1948. [OMERBAŠIĆ, 2010: 436-437]

101 MUFTIĆ, 1997: 63

102 OMERBAŠIĆ, 2010: 448. Državne su vlasti 1950. zabranile vjeronauk u školama pa je bio moguć samo u prostorima vjerskih zajednica.

103 OMERBAŠIĆ, 2010: 440-441

104 OMERBAŠIĆ, 2010: 442

105 Odbor je imao sljedeće grupe: građevinsku, propagandnu, pravnu, financijsku i nadzornu [MUFTIĆ, 1997: 64-66; OMERBAŠIĆ, 2010: 454].

106 Razmatrala se kupnja kuće u Maksimirskoj ul. 74 [OMERBAŠIĆ, 2010: 456].

107 OMERBAŠIĆ, 2010: 454-457

108 Donator je bio hadži-Smail Mustapović [OMERBAŠIĆ, 2010: 458].

109 OMERBAŠIĆ, 2010: 458, bilj. 282

110 Tako se od Komisije za vjerska pitanja grada Zagreba 5.1.1964. traži odobrenje za izgradnju džamije; tijekom ožujka Odbor IZ posjetio je Urbanistički zavod GZ tražeci moguću lokaciju za džamiju; u studenom se ponovno 'pregovaralo' s Gradskom skupštinom [OMERBAŠIĆ, 2010: 459-461].

111 Osim džamije, u programskom elaboratu predviđale su se i prostorije za vjeronauk, knjižnica, abdesthana, predavaonica i dr. [OMERBAŠIĆ, 2010: 461].

112 Iako rođeni Zagrepčanin obiteljskog prezimena Neidhardt, nakon odlaska u Sarajevo Juraj svoje prezime piše fonetski – Najdhardt – kako se potpisivao i na projektima i na objavljenim radovima nakon 1939. [KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 9, bilj. 1].

113 MUFTIĆ, 1997: 66; OMERBAŠIĆ, 2010: 463. Službene bilješke o namjeri izgradnje džamije na Srebrenjaku v. MIZH – Zapisnici sjednica Odbora IZ (1970.).

tome ako će se ova džamija oduzeti, onda bi trebalo dati u zamjenu drugu...".⁹⁹ Iako je džematu obećan prostor u Nazorovoj ul. 24,¹⁰⁰ zajednica se morala vratiti u derutni stan u Tomašičevoj ulici.¹⁰¹ Tek je 1959. državnim sredstvima ondje opet uređen mesdžid u kojem se održavao i vjeronauk.¹⁰²

Prva poslijeratna inicijativa za podizanje džamije javlja se 1952. godine, kada je od GNO Zagreba, a potom i od Vlade Republike Hrvatske zatražena (i odbijena) dodjela zemljišta za izgradnju.¹⁰³ Godine 1955. otisnuta je bajramska čestitka s 'idejnom skicom' nove džamije u Zagrebu, no nije poznato na kojem mjestu ni tko je autor rješenja.¹⁰⁴ Uz podršku gradonačelnika Većeslava Holjevca 1961. godine donesena je odluka o namjenskom prikupljanju sredstava, a 1962. osnovan je i *Odbor za gradnju džamije*.¹⁰⁵ Za početak namjeravalo se kupiti kuću koju bi se decentno preuredilo u džamiju,¹⁰⁶ no to se zbog političkih okolnosti nije smjelo prerano obznaniti. Ali, ta je kupnja propala, pa se tema ponovno aktualizirala 1963.¹⁰⁷ Iste su godine Islamskoj zajednici donirane dvije privatne parcele za izgradnju džamije na Mihaljevcu,¹⁰⁸ imenovan je *Odbor za pripremu i izgradnju džamije*, osigurana su inicijalna sredstva, no grad taj smještaj nije odobrio.¹⁰⁹ Traganje za zemljištem i pregovori s gradom nastavili su se i tijekom 1964. i 1965.¹¹⁰ Islamska je zajednica tražila „...gradilište dimenzija 30x60 m za izgradnju sklopa od 1000 m², bilo gdje na prostoru od Ksavera do Ul. proleterskih brigada (današnje Ul. grada Vukovara, op. a.)”.¹¹¹

Projekt Jurja Najdharta¹¹² za džamiju na Srebrenjaku – Grad je tek 1970. islamskoj zajednici za podizanje džamije dodijelio zemljište na Srebrenjaku, uz Bijeničku cestu, uz južni rub groblja Mirogoj.¹¹³

SL. 20. J. NAJDHART: NATJEČAJNI PROJEKT DŽAMIJE NA SREBRNJAKU/BIJENIČKOJ UL., ZAGREB, PROČELJE I PRESJEK, 1969./70.

FIG. 20 J. NAJDHART: MOSQUE IN SREBRNJAK/BIJENIČKA ST., ZAGREB, COMPETITION ENTRY, FAÇADE AND CROSS SECTION, 1969/70

SL. 21. DZ. ČELIĆ – M. GOLOŠ: ISLAMSKI CENTAR S DŽAMIJOM U FOLNEGOVIĆEVU NASELJU, ZAPADNO PROCELJE, ZAGREB, 1979.-1987.

FIG. 21 DZ. ČELIĆ – M. GOLOŠ: ISLAMIC CENTRE WITH A MOSQUE IN FOLNEGOVIĆEVO NASELJE, WEST FAÇADE, ZAGREB, 1979-87

SL. 22. DZ. ČELIĆ – M. GOLOŠ: ISLAMSKI CENTAR S DŽAMIJOM U FOLNEGOVIĆEVU NASELJU, MINARET I KUPOLE, ZAGREB, 1979.-1987.

FIG. 22 DZ. ČELIĆ – M. GOLOŠ: ISLAMIC CENTRE WITH A MOSQUE IN FOLNEGOVIĆEVO NASELJE, MINARET AND DOMES, ZAGREB, 1979-87

SL. 23. DZ. ČELIĆ – M. GOLOŠ: ISLAMSKI CENTAR S DŽAMIJOM U FOLNEGOVIĆEVU NASELJU, MIHRAB, ZAGREB, 1979.-1987.

FIG. 23 DZ. ČELIĆ – M. GOLOŠ: ISLAMIC CENTRE WITH A MOSQUE IN FOLNEGOVIĆEVO NASELJE, MIHRAB, ZAGREB, 1979-87

Za tu 'ciljanu' parcelu površine 6438 m² proveden je 1969. arhitektonski natječaj za rješenje novog Islamskog centra s džamijom.¹¹⁴ Prvu je nagradu osvojio sarajevski arhitekt Juraj Najdhart¹¹⁵ sa suradnikom (ponegdje se navodi kao koautor ili 'koprojektant') Džemalom Čelicom.¹¹⁶ Natječajni idejni projekt nikada nije zašao u daljnju razradu (iako se u Najdhartovoj biografiji rad na 'idejnom projektu' proteže do 1973.),¹¹⁷ ponajviše zbog poteškoća oko prikupljanja sredstava, raznih izmjena u projektnom programu i otpora dijela muslimana prema tome mjestu (uz groblje), te ponovno zbog političkih 'rezervi' prema izgradnji džamije, osobito spram minareta koji je trebao biti visok 42 m.¹¹⁸ Uz to, parcela je bila smještena na području dviju tadašnjih gradskih općina – Medveščaka i

Maksimira – koje su se našle u sporu oko izdavanja suglasnosti i dozvola,¹¹⁹ što se oduljilo do Najdhartove smrti, a zadnji pregovori s tadašnjom Općinom Medveščak vođeni su 1975. godine.¹²⁰ Prostorno rješenje novog Islamskog centra temeljilo se na multifunkcionalnom programu (džamija, uprava, društvene prostorije, stambeni dio, vanjski vrtni prostori), s mogućnošću etapne izvedbe.¹²¹

Iako neizveden, ovaj se projekt unutar Najdhartova opusa smatra izrazitim primjerom 'modelirane arhitekture' iz razdoblja 'plasticnosti',¹²² vrjednovan kao umjetničko djelo snažne likovnosti kojim je autor ostvario sintezu slobodne arhitektonske kompozicije i zadanoga multifunkcionalnog programa. U oblikovanju su korišteni svi 'nužni' tradicionalni elementi džamije (kupola, minaret, kružne forme), ali interpretirani suvremenim

¹¹⁴ Datacija je natječaja dvojbeno jer se u literaturi uz 1969. [KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 262; T. PL., 1995: 626] javlja i 1970. [*** 1991: 76-77]. Također se navodi da je riječ o 'javnom natječaju', odnosno 'otvorenom' [*** 1974: 5; KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 262; MUFTIĆ, 1997: 66], a drugdje o 'internom konkursu' [kod iste autorice kontradiktoran podatak, KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 345]. Iz drugih se pak izvora netočno naslućuje da natječaja nije ni bilo, već da je izrada 'idejnog nacrt'a' direktno povjerena prof. Jurju Najdhartu [dopis *Odbora za izgradnju* od 10.3.1970., prema OMERBASIĆ, 2010: 465].

¹¹⁵ Na celu ocjenjivačkog suda bili su prof. Omer Mujadžić i dr. Muhamed Kadić, koji u obrazloženju nagrade konstatiraju: „Iz priloženih nacrt'a se vidi da je to monumentalni sklad islamske i suvremene arhitekture, te ce džamija odgovarati potrebama suvremenog hrama s pratećim objektima, kao što je slučaj s džamijama u velikim gradovima svijeta...“ [*** 1974: 5-6; KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 262; MUFTIĆ, 1997: 66].

¹¹⁶ KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 262, 345, Čelica atribuiraju na jednome mjestu kao 'koprojektanta', a drugdje kao 'suradnika'; MUFTIĆ, 1997: 66 i OMERBASIĆ, 2010: 465-466 pišu 'suradnik'; T. PL., 1995: 626 navodi 'S Dž. Čelicom'; u knjizici koju je priredio sam Najdhart, Čelica spominje kao ravnopravnog autora [*** 1974: 6]; *** 1991: 76-77 i drugdje Čelić se ne spominje.

¹¹⁷ KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 345, u tekstu donosi drukciju dataciju od one u popisu radova na kraju knjige.

¹¹⁸ MUFTIĆ, 1997: 69-71. Zanimljivo je da je protiv izgradnje džamije na Plenumu CK SKH (Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske) 1970. oštro istupio Mika Tripalo, a razgovor s delegacijom Islamske zajednice odbila je i dr. Savka Dabčević-Kučar [OMERBASIĆ, 2010: 464].

¹¹⁹ Situacijski nacrt s tlocrtima i proceljima publiciran je u: *** 1974: 9, 11.

¹²⁰ KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 262; OMERBASIĆ, 2010: 467. Urbanistička suglasnost Grada za gradnju džamije bila je izdana još 1971., no tržilo se 'propitivanje javnosti' [MUFTIĆ, 1997: 67].

¹²¹ *** 1974: 8

¹²² KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 261-262

¹²³ J. N., 1972.a: 1; J. N., 1972.b; *** 1972: 5; KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 262

¹²⁴ Poznato je da je Najdhart 1933.-1935. bio zaposlen u ateljeru Le Corbusiera, te da je Corbusierov utjecaj bitno odredio i njegov kasniji teorijski habitus i projektantski prosede. O refleksijama Ronchampa na Najdhartovu 'modeliranu arhitekturu' i posebice na projekt zagrebačke džamije v. KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 258-260.

¹²⁵ KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 262

¹²⁶ Razmatrana su još četiri mjesta, ali zbog raznih se razloga o njima nije dalje razgovaralo, npr. o nacionaliziranom zemljištu Katoličke crkve na Horvatovcu [MUFTIĆ,

konstrukcijama u armiranom betonu „...smjelim izvijenim ljuskama – jajastog, sedlastog, ležećeg, paraboloidnog... oblika”.¹²³ Konačni je produkt potpuno organična modelacija koja svojim plaštem na jednoj strani djeluje introvertirano, dok se drugom stranom sklop otvara u odnosu na okolinu. Glavni volumen džamije kao da se svojim oblikovanjem, malim otvorima u plaštu i izvijenosti forme referira na Le Corbusierovu kapelu *Notre Dame du Haut* u Ronchampu, nastalu dvadesetak godina ranije.¹²⁴ No, Najdhart koristi armirani beton na posve drukčiji način, ne stvarajući monumentalnu statičnu arhitekturu, već mnogo razigraniju i kompozicijski elegantniju od francuskog primjera.

Ovaj je projekt „...transponirana islamska arhitektura u funkcionalne i likovne oblike modernog izraza...”¹²⁵ i jedna od najboljih Najd-

SL. 24. I. BULJAN: PROJEKT ISLAMSKOG CENTRA S DŽAMIJOM, PULA, 2010.

FIG. 24 I. BULJAN: DESIGN FOR AN ISLAMIC CENTRE WITH A MOSQUE, PULA, 2010

1997: 74-75; *** 2006.c: 404; OMERBASIĆ, 2010: 474]. Formalno rješenje o dodjeli parcele Grad je izdao tek nakon četiri godine, 9.6.1981. [OMERBASIĆ, 2010: 482]. Zanimljivo je da je neposredno prije završetka gradnje javni pravobranitelj tadašnje Općine Peščenica pokrenuo spor tražeći da Islamska zajednica plati Gradu razliku za gotovo tri puta veću površinu dobivenog zemljišta od onoga koje su prepustili na Srebrnjaku, ne vodeći računa o različitim vrijednostima nekretnina na tim dvjema lokacijama [MUFTIĆ, 1997: 89].

127 KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 262, bilj. 57; MUFTIĆ, 1997: 75; *** 2006.a: 194-195; OMERBASIĆ, 2010: 466, 476, 481. Još je u veljači 1979. prof. Čelić pozvan da napravi 'skicu' džamijskog sklopa, a u ožujku 1980. potpisan je ugovor o izradi izvedbenog projekta. Izradivac cjelokupne projektne dokumentacije bio je Institut za arhitekturu i urbanizam Arhitektonskoga fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

128 OMERBASIĆ, 2010: 476

129 MUFTIĆ, 1997: 75; OMERBASIĆ, 2010: 483. Projektna dokumentacija i odgovarajuće dozvole čuvali su se u: GUOUZ – Područni ured Peščenica, no prije nekoliko godina sve je pravosudnim nalogom povučeno u sudski spis vezano za jednu tužbu protiv Islamske zajednice. Ti projekti nisu nikada vraćeni i danas im se izgubio trag (usmena informacija arhivisticke Područnog ureda, prema bilješci povjerenstva uloženoj u praznu 'košuljicu' projekta džamije).

130 OMERBASIĆ, 2010: 484-489

131 Na ponudbeni natječaj za gradnju osim „Tehnike” javili su se i „Industrogradnja”, „Pionir” i dr. Formalni ugovor o gradnji s „Tehnikom” potpisan je 21.10.1981., nakon što je gradnja zapravo već bila počela [MUFTIĆ, 1997: 75, 77, 79, 85; HASANBEGOVIĆ, NANIC, 2009: 26, OMERBASIĆ, 2010: 483, 488].

132 Požar se dogodio 28.6.1984. [OMERBASIĆ, 2010: 516].

133 Iscrpnu kronologiju gradnje čuva: MIZH – Knjiga zapisa sjednica Odbora Islamske zajednice i odbora za izgradnju džamije: I. (12.10.1982.-25.12.1984.), II. (8.1.1985.-2.6.1987.).

134 MUFTIĆ, 1997: 15, 89, 97; *** 2006.c: 404; OMERBASIĆ, 2010: 539. Onodobnu antiislamsku klimu dobro oslikavaju prilogi objavljeni u jugoslavenskom tisku povodom otvorenja zagrebačke džamije, u kojima se osjećao uglavnom negativan naboj ili suzdržanost u komentarima o toj gradnji [npr. *Price s 1001 minareta, Mujo Hrnjica i islam*, „NIN”, 13.9.1987.; *O ideji dugoj 75 godina*, „Vikend”, 18.9.1987.; *Allah u Zagrebu*, „Danas”, 8.9.1987.; *Zagrebačka džamija*, „Arena”, 16.9.1987., i dr.).

135 *** 2006.a: 194; HASANBEGOVIĆ, NANIC, 2009: 53-56

136 *Medresa* [ar.] → srednja islamska vjerska škola [SKALJIĆ, 1985: 451]

137 *Divanhana* [perz.] → pretprostor, hal, mjesto za okupljanje i razgovor [SKALJIĆ, 1985: 220]

hartovih stvaralačkih sinteza koja objedinjuje urbanistički kompleksno rješenje, skulpturalnu arhitekturu i odrednice za dizajn interijera.

Džamija u Folnegovićevu naselju – Tijekom 1970-ih godina bilo je predloženo nekoliko novih zamjenskih parcela za buduću zagrebačku džamiju, primjerice: u Slobostini, zatim na prostoru između stadiona Maksimir i tvornice „Kras”, te uz Folnegovićevu naselje (područje Trstik/Borovje), što je naposljetku i odabrano za izgradnju, s obzirom da se 1977. godine dobila parcela od 17.938 m² površine.¹²⁶ Projektiranje je u srpnju 1979. na temelju dostavljenih 'skica' povjereno sarajevskim arhitektima prof. Džemalu Čelicu (Najdhartovom suradniku na prethodnom džamijskom projektu) i Mirzi Gološu, pri čemu su autori nastojali zadržati bitne elemente Najdhartova rješenja.¹²⁷ Prve suglasnosti za planiranu gradnju dobivene su u rujnu, izmjena Generalnoga urbanističkog plana provedena je u listopadu, kada je izvršeno i iskolčenje parcele.¹²⁸ Građevinska je dozvola dobivena u kolovozu 1980.,¹²⁹ nakon dvije godine (11. rujna 1981.) postavljen je kamen temeljac,¹³⁰ a izgradnja je počela 14. prosinca 1981. („Tehnika”, Zagreb).¹³¹ No, zbog problema s financiranjem i požara na krovu 1984. godine¹³² radovi su se oduljili do 6. rujna 1987.,¹³³ kada je napokon otvorena prva, u potpunosti novoizgrađena zagrebačka džamija, „... jedna od najvećih, a po mnogome i jedna od najljepših u Europi”.¹³⁴

Sklop Islamskog centra proteže se na 10.000 m². Uz suvremenu džamiju u Centru su okupljeni i drugi kulturno-obrazovni te društveni sadržaji. Programski cjelina je podijeljena u tri dijela: molitveni, društveni i stambeni.¹³⁵ Suteran je namijenjen mladima i sadržuje *medresu*,¹³⁶ dječji vrtić i omladinski klub s malim amfiteatrom. Na etaži iznad, u razini ulaza i pristupne terase, nalaze se: kongresna dvorana, čitaonica, knjižnica, učionice za nastavu vjeronauka, uredi i restoran s *divanhanom*.¹³⁷

SL. 25. F. MUZUROVIĆ: DŽAMIJA, PREOBlikOVANJE, GUNJA, 1999.

FIG. 25 F. MUZUROVIĆ: MOSQUE, REDESIGN, GUNJA, 1999

SL. 26. D. DZAMONJA, B. VUCINOVIC, D. VLAHOVIC:
ISLAMSKI CENTAR S DŽAMIJOM NA RUJEVICI, RIJEKA, 2001.
(U IZGRADNJI)

FIG. 26 D. DZAMONJA, B. VUCINOVIC, D. VLAHOVIC:
ISLAMIC CENTRE WITH A MOSQUE IN RIJEKA, 2001
(UNDER CONSTRUCTION)

Cijeli je kat organiziran kao stambeni prostor za imame i sobe *musafirhane*.¹³⁸

Odnos arhitektonskih masa također prati razdiobu funkcija pa je u naglašenom južnom volumenu samo prostor džamije, a u sjevernom su korpusu prateći sadržaji. Medusobno su povezani nižim traktom s prostranom pristupnom terasom. U cjelini je građevina iznimno snažno oblikovno determinirana konstrukcijom, posebice džamijskom kupolom parabolične geometrije. Tradicionalna polukružna kupola jednostavnim je izmicanjem dijelova, isječaka rotacijskih paraboloida, interpretirana na suvremen, dinamični način. Najistaknutiji segment kupole nosi 'zenitalno' osvjetljenje koje omogućuje prirodno svjetlo u središtu džamije. Akcentnom volumenu kupole kompozicijski je pridružen 42 m visok elegantni *minaret* s dvjema galerijama.¹³⁹ Ulaz u Islamski centar jasno je naznačen malom, također paraboličnom kupolom koja presijeca horizontalu glavnoga pročelja obloženog bijelim mramorom. Kompozicija koje je rješenje izniklo iz prvotnih ideja Jurja Najdhartha¹⁴⁰ postala je prepoznatljiv vizualni znak toga dijela grada, s jakim simboličkim značenjem u silueti okolnih naselja.¹⁴¹

Unutrašnjost samo djelomično prati nekonvencionalnost eksterijera s ipak primjetnim odnosom između tradicionalnoga i suvremenoga. To je najuočljivije kod *mihra*ba oblikovanog kao parabolična niša, ali ne unutar zidnoga plašta, već kao šuplji volumen prislonjen uz istočni zid. Meko je oblikovanje primijenjeno i kod *minbera* koji je gotovo skulpturalno obrađen. Po cijelom obodu molitvene dvorane proteže se ženska galerija *mahfila*.¹⁴² Akcentni dijelovi interijera kaligrafski su oblikovani¹⁴³ te dekorirani arabskama u štukaturi i fajansi, a zanatski su u kvalitetnoj stilizaciji u bakru izvedena troja ulazna džamijska vrata.¹⁴⁴

U gotovo jedinom valorizacijskom tekstu o džamiji koji se pojavio u stručnoj literaturi Ivo

Maroević ističe da je „...džamija s islamskim vjerskim centrom uspostavila jednu novu arhitektonsku kvalitetu u zagrebačkom rubnom području istočnoga dijela grada. Ona se pojavila na ledini, iznikla kao bijela skulptura, u formama što su ih dijelom mekano a dijelom robusno riješili sarajevski arhitekti... Džamija je zgrada u kojoj je prostorni sadržaj ponio svu puninu suvremenog arhitektonskog oblika, koji se istovremeno oslanja na tradicijsku arhitekturu. Iako je kupola džamije prerezana u tri kriške kako bi se dobilo izrazito bogato zenitalno svjetlo, iako minaret nije klasičan, iako se cijela pozicija islamskog centra koja je suvremena po oblikovanju još uvijek može mekoćom svojih linija i naglašavanjem nekih elemenata vezati na orijentalnu arhitekturu, ipak je rezultat spoj modernog mišljenja i orijentalne tradicije”.¹⁴⁵ Maroević u džamijskoj kompoziciji prepoznaje elemente emotivnog racionalizma i strukturalističke arhitekture, te elaborira ekspresionistički naglasak na volumenima.¹⁴⁶

DŽAMIJE I MESDŽIDI U DRUGIM GRADOVIMA HRVATSKE

MOSQUES AND MASJIDS IN OTHER TOWNS OF CROATIA

Džamija u Gunji¹⁴⁷ – Prva namjenski izgrađena islamska bogomolja u Hrvatskoj u 20. stoljeću (zapravo još od turskoga doba) jest džamija u Gunji,¹⁴⁸ posavskom selu nedaleko od Županje smještenom na samoj granici prema Bosni, otkuda su se tijekom i nakon Dru-

¹³⁸ *Musafirhana* [ar./perz.] → besplatno konačište s hranom za putnike, osobito hadžije [ŠKALJIC, 1985: 476]

¹³⁹ Navodi se i podatak o visini minareta od 51 m [*** 2006.a: 194], također i od 45 m [MUFTIC, 1997: 80].

¹⁴⁰ Džemal Čelić ističe da je i u izvedenoj džamiji ostalo mnogo toga od koncepcije Jurja Najdhartha [KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, 1990: 262].

¹⁴¹ Detaljan opis prostora Islamskog centra i džamije te arhitektonskih detalja i oblikovanja v. MUFTIC, 1997: 90-95; HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 53-69.

¹⁴² *Mahfil* [ar.] → ženska galerija u džamiji [ŠKALJIC, 1985: 440]

¹⁴³ Autor je kaligrafije u to vrijeme najpoznatiji bosanski kaligraf Esref Kovačević [HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 43].

¹⁴⁴ Autor je vratnica ak. kipar Šefkija Baručija [HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009: 43].

¹⁴⁵ MAROEVIĆ, 1990: 225-227; MAROEVIĆ 2002: 98-100

¹⁴⁶ MAROEVIĆ, 1992: 245, 250; MAROEVIĆ, 2007: 180

¹⁴⁷ http://www.medzlisgunja.com/index.php?option=com_content&view=article&id=59:islamska-zajednica&catid=38:dzematu&Itemid=27

¹⁴⁸ *** 1995.; OMERBAŠIĆ, 2010: 634-639

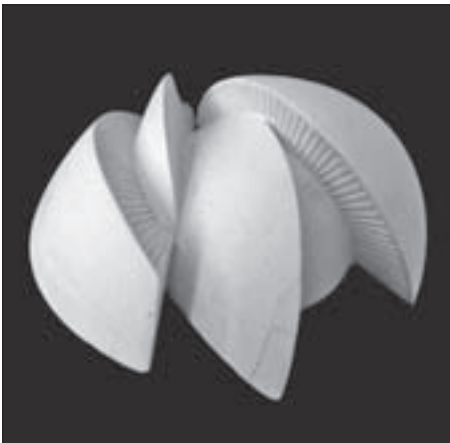
¹⁴⁹ *SIVZ: Rješenje o odobrenju gradnje džamije u Gunji* (br. 109/68, 8.2.1968.)

¹⁵⁰ NADILO, 2001: 744-745

¹⁵¹ FZ-arhiva projekata: *Nadogradnja i adaptacija džamije Gunja, Projekt za ishođenje lokacijske dozvole* [F. Muzurović, 1.10.1999.]

¹⁵² Na području Primorsko-goranske županije zivi više od 10.000 muslimanskih vjernika [BALEN, 2009.a: 10; OMERBAŠIĆ, 2010: 623].

SL. 27. D. DZAMONJA: MODEL KUPOLA RIJEČKE DŽAMIJE
FIG. 27. D. DZAMONJA: DOMES OF THE MOSQUE IN RIJEKA,
MODEL

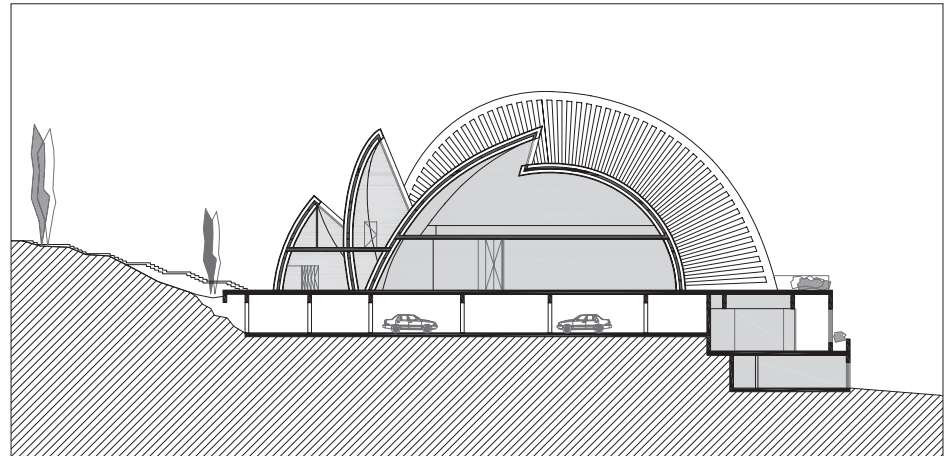

goga svjetskog rata doselili mnogi muslimani. Zemljište za izgradnju, površine 3134 m², donirala je obitelj Čandić, odluka o gradnji donesena je 8. veljače 1968.,¹⁴⁹ radovi su *ab ovo* počeli 2. kolovoza iste godine, a džamija je otvorena 28. rujna 1969. godine. Molitveni 'kvadrat' unutarnjih je tlocrtnih dimenzija 9,3×9,3 m. Od 1995. u izgradnji je i Islamski kulturni centar s višenamjenskom dvoranom, učionicama, uredima, restoranom i javnom kuhinjom te smještajnim dijelom za goste.¹⁵⁰

Gunjanska je džamija prvotno bila arhitektonski decentna građevina, pokrivena jednostavnim skošanim krovstevom i naglašena tek minaretom, a 1999. je prema projektu zagrebačkog arhitekta Faruka Muzurovića nadograđena i pokrivena armiranobetonskom polukružnom kupolom na oktogonalmu tamburu, te je preuređena u interijeru i preoblikovana u vanjstini.¹⁵¹ Nažalost, previše doslovno oslanjanje na povijesne obrasce nije dalo novu kreativnu arhitekturu.

Džamija u Rijeci – Inicijative za izgradnju Islamskog centra u Rijeci¹⁵² datiraju još od 1982., a intenzivnije od 1988. kada je kupljeno zemljište.¹⁵³ Prvi arhitektonski natječaj proveden je 1991. godine, od 14 rješenja za izvedbu je odabrano ono Ahmeda Hadrovića iz Sarajeva, no od izvedbe se zbog brojnih administrativnih i lokacijskih problema tada odustalo.¹⁵⁴

Novi natječaj za urbanističko-arhitektonsko rješenje *Islamskog centra* u Rijeci, raspisan 2001. (Društvo arhitekata Rijeka),¹⁵⁵ donio je heterogene i teško usporedive koncepte koje je ocjenjivački sud tipološki razvrstao u: 'pra-

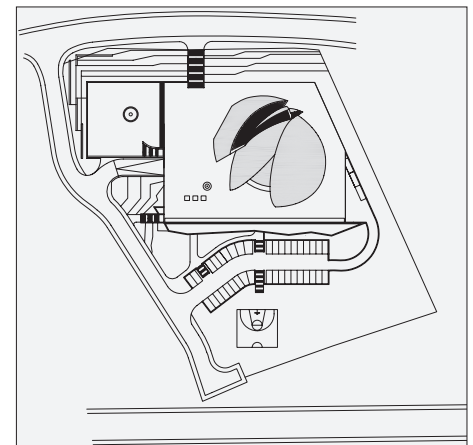
SL. 28. D. DZAMONJA, B. VUCINOVIC, D. VLAHOVIC: PRESJEK RIJEČKE DŽAMIJE
FIG. 28. D. DZAMONJA, B. VUCINOVIC, D. VLAHOVIC: MOSQUE IN RIJEKA, CROSS SECTION

vokutne', 'okrugle-centralne' i 'slobodne-razbijene' (!).¹⁵⁶ Prvonagrađeni rad Daniele Antolinc, Vesne Mravinac i Ajle Hrelje žiri je kvalificirao kao „...veoma uspješno i originalno oblikovan...”, ali, naknadno se (2002.) pojavila sumnja da je riječ o plagijatu, pa je i taj projekt odbijen.¹⁵⁷

Napokon je 2003. za izvedbu odabrano rješenje kipara Dušana Džamonje s arhitektonskim timom iz zagrebačkog biroa „ADB”,¹⁵⁸ inače pozvanog autora na istom natječaju, čiji je rad u redovitoj proceduri bio diskvalificiran zbog kašnjenja s rokom predaje. Uz promjenu lokacije i izmjene Generalnoga urbanističkog plana Rijeke za novu je džamiju u konačnici određeno područje Rujevice iznad gradske zaobilaznice. Prerađeno Džamonjino idejno skulpturalno likovno rješenje (preradba iz 2007.) autorski su od idejnog do izvedbenog projekta izradili Branko Vučinić i Darko Vlahović iz zagrebačkog biroa „ADB”.¹⁵⁹ Kamen temeljac položen je 3. listopada 2009.,¹⁶⁰ a izgradnja je počela 12. ožujka 2010.¹⁶¹ Buduća džamija s Islamskim centrom izvodi se na parceli površine 11.000 m², s više od 3000 m² zatvorenoga multifunkcionalnog prostora s raznim vjerskim, društvenim, ugostiteljskim, kulturnim i obrazovnim sadržajima. Vrijednost projekta procjenjuje se na 8-10 milijuna eura. Iako sklop nastaje na kosom terenu, u Džamonjinu konceptu dominira elegantna bijela horizontala zgrade s velikom krovnom terasom na kojoj se nalazi skulpturalno oblikovana ekspresivna džamijska kupola i minaret visok 23 m. Unutrašnjost kupole, izvedene kao složena segmentirana paraboloidna ljuska sa staklenim cezurama, bit će dekorirana pozlacenim mozaikom, a pročelja će biti obložena kasetama od alumine u boji bronce, te od inoxa.¹⁶²

Zanimljivo je da je tri godine nakon donesene odluke o izboru Džamonjina rješenja izrada još jednoga idejnog projekta 2006. godine povjerena Miljenku Bernfestu i zagrebačkom birou „AS”, no to nije rezultiralo daljnjim angažmanom.¹⁶³

SL. 29. D. DZAMONJA, B. VUCINOVIC, D. VLAHOVIC: SITUACIJA ISLAMSKOG CENTRA U RIJEKI
FIG. 29. D. DZAMONJA, B. VUCINOVIC, D. VLAHOVIC: SITUATION PLAN OF ISLAMIC CENTRE IN RIJEKA

153 OMERBAŠIĆ, 2010: 623

154 <http://www.medzlis-rijeka.org/ic-rijeka/historijat-izgradnje-ic-rijeka>

155 *** 2000.a (objava 2001.): 24; KOŠIĆ, 2001. Među šest pozvanih autora bio je i Ahmet Hadrović, dobitnik I. nagrade na prethodnom natječaju iz 1991., te Dušan Džamonja čije se rješenje u konačnici i izvodi.

156 *** 2001: 12-15. Nagrade i plasmani na tome natječaju bili su sljedeći: I. nagrada – Daniela Antolinc, Vesna Mravinac, Ajla Hrelja (rad '10'); II. nagrada – Branko Orlic (rad '09'); III. nagrada – Darko Latin, Marko D. Milas, Maroje Mrduljaš, Ante Periša (rad '08'); pismena priznanja – Dario Gabric (rad '16'), Asmir Junuzović (rad '11'), Lejla Kurtić, Sead Kurtić (rad '15').

157 Navodno je rijeke džamija plagirani projekt jedne londonske robne kuće (!). <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/islamski-centar-gradi-dzamiyu-u-rijeci.html>; <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=19000>

158 AF/AHA: Miriraca, A. (2011.), *Islamski centar u Rijeci...* [13.1.2011.]

159 <http://www.nacional.hr/clanak/13344/moja-dzamiya-izgledat-ce-kao-golema-skulptura>; *** 2008

160 OMERBAŠIĆ, 2010: 627-628

161 <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/pocela-izgradnja-islamskog-centra-u-rijeci.html>

162 OZEGOVIĆ, 2003: 52-55; BALEN, 2009.a; BALEN, 2009.b: 10; <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/ArticleType/ArticleView/articleid/70699/Default.aspx>; <http://www.alfacommerce.com.hr/>

163 Za usmene informacije zahvaljujem Maroju Mrduljašu i Miljenku Bernfestu.

SL. 30. D. DZAMONJA, B. VUČINOVIĆ, D. VLAHOVIĆ:
3D SIMULACIJA KUPOLA RIJEČKE DŽAMIJE
FIG. 30. D. DZAMONJA, B. VUČINOVIĆ, D. VLAHOVIĆ:
DOMES ON THE MOSQUE IN RIJEKA, 3D SIMULATION

SL. 31. D. DZAMONJA, B. VUČINOVIĆ, D. VLAHOVIĆ: ULAZNI
PLATO DŽAMIJE U RIJEKI
FIG. 31 D. DZAMONJA, B. VUČINOVIĆ, D. VLAHOVIĆ:
ENTRANCE PLATFORM OF MOSQUE IN RIJEKA

Ostali mesdžidi u Hrvatskoj – Osim navedenih džamija u Zagrebu, Gunji i Rijeci (u izgradnji), manje islamske bogomolje (mesdžidi) postoje u još 22 mjesta u Hrvatskoj, i to u: Dubrovniku, Rijeci Dubrovačkoj, Splitu, Šibeniku (zatvorena 1997.), Crikvenici, Rijeci (Grivice i Centar), Krku, Raši, Labinu, Vodnjanu, Puli, Poreču, Umagu, Karlovcu, Maljevcu, Bogovolji kod Karlovca, Sisku, Zagrebu (Tomašičeva ul.), Varaždinu, Slavanskom Brodu, Osijeku i Vinkovcima.¹⁶⁴ Sve su to novije preuređeni arhitektonski nezanimljivi prostori u kućama i stanovima uređeni tijekom posljednjih nekoliko desetljeća, uglavnom 1990-ih godina.

Još prije Drugoga svjetskog rata postoji tek zajednica u Osijeku (1927.), s mesdžidima što

su postojali na nekoliko lokacija i s nerealiziranom džamijom za koju je kamen temeljac položen 1942. na prostoru današnje gradske tržnice.¹⁶⁵ Danas najstariji mesdžid nalazi se u Dubrovniku (1933.) i jedini ima obrtnički kvalitetno uređen interijer u rezbarenom drvu.¹⁶⁶

Uskoro se može očekivati izgradnja džamije ili mesdžida u Sisku, za koji je 2006. kupljena parcela, a u tijeku je izrada projektne dokumentacije. No, nažalost, uz proceduru koja ne obećava kreativno rješenje.¹⁶⁷ Za 2012. godinu najavljena je i izgradnja džamije te Islamskog centra u Puli, riješenog u vidu kvalitetno oblikovane interpolacije, prema projektu arh. Ive Buljan iz biroa URBIS 72 d.d. (2010.).¹⁶⁸ Također je u planu izgradnja džamije u Osijeku, za što je već kupljeno zemljište.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Islamska arhitektura 20. stoljeća u Hrvatskoj javlja se kao posve nov uneseni sloj koji nije rezultat povijesnoga kontinuiteta i prethodne geneze muslimanskih građevina lokalno formiranih na hrvatskim prostorima. Nakon posljednjih tursko-islamskih gradnji s kraja 17. stoljeća, džamijske i uopće islamske arhitekture u Hrvatskoj nije bilo tijekom barem 250 godina – sve do 30-ih godina 20. stoljeća. Tada se zbog snažnijega doseljavanja muslimana iz

¹⁶⁴ OMERBAŠIĆ, 2010: 595-657

¹⁶⁵ OMERBAŠIĆ, 2010: 644-645. Nije poznat autor projekta osječke džamije, niti je nacrtana dokumentacija sačuvana.

¹⁶⁶ Vrijednost investicije procjenjuje se na 2,5 milijuna eura [OMERBAŠIĆ, 2010: 600-603].

¹⁶⁷ OMERBAŠIĆ, 2010: 631. Ugovor o izradi projekta *Islamskoga kulturnog centra s džamijom* u Sisku neposredno je potpisan 8.5.2011. sa zagrebačkim arhitektom Farukom Muzurovićem iz biroa „Forum” (radijska vijest: HR 1 – Kronika dana, 8.5.2011., 22,00 h). Predračunska je vrijednost investicije 30 milijuna kuna. Nažalost, neprovođenje

Bosne osnivaju mjesni džemati i medžlisi (vjerske zajednice) koji isprva uređuju provizorne molitvene mesdžide, ali i pokreću ambiciozne akcije oko podizanja džamija.

Cilj je provedenog istraživanja bio utvrditi i okvirno valorizirati projektirane i izvedene islamske građevine religijske namjene nastale u 20. i 21. stoljeću, s obzirom na to da njihove inventarizacije ni vrjednovanja dosad nije bilo. U valorizacijskom pogledu može se zaključiti da sačuvani projekti i izvedene nove islamske gradnje čine autorski relevantan sloj hrvatske arhitekture, vremenski pozicioniran od razdoblja međuratne moderne do danas, i to s djelima istaknutih arhitekata i likovnih umjetnika poput Stjepana Planića, Zvonimira Požgaja, Omera Mujadžića, Jurja Najdharta, Dzemala Čelića, Mirze Gološa, Dušana Džamonje i dr. Važna je i činjenica da su za rješenja novih džamijskih sklopova i islamskih centara višekratno provedeni javni arhitektonski natječaji (Zagreb, Rijeka).

Dosad gotovo nepoznat korpus naše moderne i suvremene islamske arhitekture interpretacijski je potrebno uklopiti u siri kontekst novih sakralnih i uopće liturgijskih gradnji na hrvatskom prostoru,¹⁶⁹ koji je i tijekom povijesti, a i danas bio područje konfesionalne heterogenosti i posljedično provenijencijski, tipološki i stilski različite religijske arhitekture. U tome je smislu tema otvorena za daljnja istraživanja i teorijska tumačenja.

arhitektonskog natječaja za kreativno rješenje ovako važnog sklopa snažnih simboličkih konotacija daleko je od razine ambicije Islamske zajednice u vrijeme organizacije sličnih natječaja za džamiju u Zagrebu (J. Najdhart, 1969.) ili nedavno za Rijeku (D. Džamonja, 2001.).

¹⁶⁸ http://www.kevljani.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=239:pula&catid=51:islam&Itemid=68; <http://www.24sata.hr/news/pula-ce-dobiti-džamiju-novac-ce-donirati-i-moamer-gadafi-206336>; *** 2011.

¹⁶⁹ Prvi korak u smjeru međunarodne afirmacije novije islamske arhitekture u Hrvatskoj učinjen je autorovim izlaganjem na međunarodnoj konferenciji CICOP u Sarajevu u lipnju o.g. [ŽUNIĆ, 2011.].

GLOSARIJ TURCIZAMA

GLOSSARY OF TURKISH TERMS

[* Tumačenje prema: ŠKALJIĆ, 1985.]

ABDESTHANA [perz.] → prostor za obredno pranje (*abdest*) prije molitve (*namaza*)

BAJRAM-NAMAZ [perz./tur.] → jutarnja molitva prvoga dana Bajrama, osobito važna u godišnjem ciklusu muslimanskih vjerskih obreda

DERVIS [perz.] → pripadnik religijskoga 'reda' koji njeguje posebne muslimanske obrede, često na granici vjerskoga mističizma, djeluju u *tekijama*

DIVANHANA [perz.] → pretprostor, hal, mjesto za okupljanje i razgovor

DŽAMIJA [ar.] → islamska bogomolja u kojoj se obavljaju sve dnevne molitve, velika molitva petkom (*džuma*) i *bajramski namazi*; obvezno ima *minaret*, u interijeru uz *mihrab* obvezan je i *minber*; od vjerskih službenika ima *imama-hatiba* skolonog da drži propovijed (*hutbu*)

DŽEMAT [ar.] → muslimanska vjerska općina, područje koje gravitira jednoj džamiji; u širem smislu svaka općina ili zajednica

DŽUMA [ar.] → podnevna velika molitva petkom

HAMAM [ar.] → javno kupalište, obično podijeljeno na muški i ženski dio, ili na toplu i hladnu vodu

HATIB [ar.] → imam koji na *džumi* i *bajramskim namazima* drži propovijed (*hutbu*) s *minbera*

HUTBA [ar.] → propovijed koju *hatib* s džamijskog *minbera* drži na *džumi* i za *bajramskog namaza*

IMAM [ar.] → 'voda', muslimanski svećenik, poglavar džamije koji ima pravo predvoditi svih pet dnevnih molitvi, uključivo i *džumu*

KIBLA [ar.] → orijentacija prema *Ćabi* u Meki, strana svijeta prema kojoj se muslimani okreću za molitve; kod nas JI

KJURS, ČURS [ar.] → funkcionalno isto što i *minber* u džamiji, samo skromnijeg oblikovanja te služi za običnu dnevnu propovijed ili predavanja u *mesdžidu*

MAHFIL [ar.] → ženska galerija u džamiji

MEDRESA [ar.] → srednja islamska vjerska škola

MEDŽLIS [ar.] → vijeće, savjet, odbor vjerske zajednice u nekome mjestu

MEKTEB [ar.] → muslimanska osnovna vjerska škola

MESDŽID [ar.] → manja muslimanska bogomolja bez *minbera* i *minareta* u kojoj se u pravilu ne klanja *džuma*, ni veliki *Bajram-namaz*

MIHRAB [ar.] → ovalna nadlucena niša u istocnom zidu molitvenog prostora *džamije* ili *mesdžida* okrenuta u smjeru *kible*, odnosno *Ćabe* u Meki (kod nas JI), ispred koje *imam* predvodi grupno klanjanje

MINARET [ar./tur.] → *munara*, vitki džamijski toranj s galerijom, s kojeg *mujezin* poziva muslimane na molitvu ('uci *ezan*')

MINBER [ar.] → džamijsko povišeno propovjedno postolje – govornica, s koje *imam* ili *hatib* petkom na podnevnu *džumu* i na prvi dan oba Bajrama drži propovijed (*hutbu*)

MUJEZIN [ar./tur.] → pomoćni džamijski službenik koji s *minareta* poziva vjernike na molitvu

MUSAFIRHANA [ar./perz.] → besplatno konacište s hranom za putnike, osobito hadžije

NAMAZ [perz./tur.] → muslimanska molitva, klanjanje; obavlja se pet puta na dan

ŠADRVAN [perz.] → kružna ili poligonalna džamijska fontana/bazen, poželjno s tekućom vodom; može služiti za obredno umivanje (*abdest*)

TEKIJA [ar.] → zgrada u kojoj se obavljaju religijski obredi, ali služi i za stanovanje *dervisa*

TURBE [ar.] → mauzolej, natkrivena grobnica u obliku paviljona

VAKUF [ar.] → zaklada, zadužbina, vjerska imovina

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

RADOVI VEZANI UZ UŽU TEMU

MAIN BIBLIOGRAPHY

1. BALEN, I. (2009.a), *Dzamonjina džamija od 8 milijuna eura*, „Slobodna Dalmacija”, 66 (18.9.), Split
2. BALEN, I. (2009.b), *Minaret džamije u Rijeci visok 23 metra. U listopadu kreće gradnja Islamskog centra na Rujevici*, „Jutarnji list”, 12 (4034 /19.9.): 10, Zagreb
3. DERVIŠEVIĆ, Š. (1984.), *Nešto oko zagrebacke džamije*, „Bosanski pogledi”, 77 [pretisak], London
4. DIZDAREVIĆ, A. (1944.a), *Poglavnikova džamija u danima Ramazana i Bajrama*, „Hrvatski narod”, 6 (17.9.), Zagreb
5. DIZDAREVIĆ, A. (1944.b), *Poglavnikova džamija u glavnom gradu Zagrebu*, „Hrvatski narod”, 6 (1112 /18.8.), Zagreb
6. GALOVIĆ, K. (2003.), *Dom, krv, tlo. Arhitektura u NDH (1941.-1945.)*, „Vijenac”, 11 (23.1.), Zagreb
7. HASANBEGOVIĆ, Z. (2007.a), *Islam i muslimani u pravaskoj ideologiji: o pokušajima gradnje „pravaške džamije” u Zagrebu 1908.*, u: *Pravaška misao i politika* [ur. TURKALJ, J. i dr.]: 87-96, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
8. HASANBEGOVIĆ, Z. (2007.b), *Muslimani u Zagrebu 1878.-1945. Doba utemeljenja*, Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
9. HASANBEGOVIĆ, Z.; NANIC, S. (2009.), *Zagrebacka džamija. Turistička monografija*, Turistička naklada d.o.o., Zagreb
10. HORVAT, J.; JUKIĆ, T. (1994.), *Zagreb, odrazi u vodi* [katalog], Galerija ULUPUH, Zagreb
11. HRUSKOVEC, T. (1990./91.), *Dokumenti. Argumenti: Meštrovićev Dom likovnih umjetnosti 1930-1990* [Zbornik dokumenata i izbor tekstova o izgradnji, namjeni, vlasnicima, predezbje i prenamjene], HDLU, Zagreb
12. IVANČEVIĆ, R. (2003.), *Sedam desetljeća Doma Hrvatskih likovnih umjetnika 1933.-2003.*, u: *Dom likovnih umjetnika Ivan Meštrović 1938.-2003.* [ur. Ivančević, R. i dr.]: 18-22, HDLU, Zagreb
13. IVANUŠA, D. (1986.), *Zgrada Muzeja revolucije naroda Hrvatske II* [*razdoblje džamije], „Bulletin Muzeja revolucije naroda Hrvatske”, jesen/zima, Zagreb
14. JEREB, J. (1999.), *Pismo Ivana Meštrovića ministru nastave dr. Mili Budaku iz kolovoza 1941.*, „Hrvatska revija”, 49 (3): 603-605, Zagreb
15. J. N. [NAJDHART, J.] (1972.a), *Bastina i novo*, Slovo Gorčina, Stolac
16. J. N. [NAJDHART, J.] (1972.b), *Džamija u Zagrebu* [brošura], Oslobođenje, Sarajevo
17. JURKIĆ, M. (1943.), *Za islamsku bogomolju u Zagrebu*, u: *Džamija u Zagrebu. U spomen otvorenja*, Zakladni odbor za izgradnju džamije u Zagrebu: 40-47, Zagreb
18. KARLIĆ-KAPETANOVIĆ, J. (1990.), *Juraj Najdhart. Život i djelo*, Veselin Masleša – Biblioteka kulturno nasljeđe, Sarajevo
19. K-Ć (1942.), *Umjetnički reljefni ukrasi u unutrašnjosti veelebne džamije u Zagrebu. Hrvatski narodni tropleti kao ures zidova – Posebna galerija za ženske – Munara s 200 stepenica i dizalom – Zdenac od brackog kamena s pet vodoskoka – Džamija kao vjersko i prosvjetno žarište zagrebackih muslimana*, „Nova Hrvatska”, 2 (12.11.): 7, Zagreb
20. KOŠČIĆ, N. (2001.), *Efendija Smajić i kriz na minaretu*, „Večernji list”, 45 (19.8.), Zagreb
21. KURTAGIĆ-BRATILSKI, F. (1908.), *Džamija u Zagrebu*, „Hrvatsko pravo”, 14 (26.10.), Zagreb
22. LORKOVIĆ, M. (1943.), *Značenje zagrebacke džamije*, u: *Džamija u Zagrebu. U spomen otvorenja: 8-9*, Zakladni odbor za izgradnju džamije u Zagrebu, Zagreb
23. MAROVIĆ, I. (1990.), *Zagrebska arhitekturna kronika (9): ...Nova džamija*, „Sinteza”, 83-86: 225-227, Ljubljana
24. MAROVIĆ, I. (1992.), *Zagrebacka arhitektura osamdesetih godina*, „Radovi IPU”, 16: 235-252, Zagreb
25. MAROVIĆ, I. (2002.), *Kronika zagrebacke arhitekture 1981.-1991.* [ad Nova džamija...]: 98-100, IPU, Mala biblioteka, 8, Zagreb
26. MAROVIĆ, I. (2007.), *O Zagrebu usput i s razlogom. Izbor tekstova o zagrebackoj arhitekturi i urbanizmu (1970.-2005.)*: 163-183, IPU, Zagreb
27. MUFTIĆ, O. (1997.), *Zapisi o gradnjama zagrebackih džamija*, Islamska zajednica Zagreb, Eminex s.p.o., Zagreb
28. NADILO, B. (2001.), *Cvelferija u ratu i obnovi*, „Gradevinar”, 53 (11): 741-745, Zagreb
29. N. B. (1942.), *Zanimljive potankosti o unutrašnjem uređenju džamije u Zagrebu. Uz džamiju se gradi i više pokrajnih ustanova*, „Nova Hrvatska”, 2 (31.5.), Zagreb
30. N. B. (1943.a), *Zanimljivosti o vanjskom uređenju veelebne Poglavnikove džamije. Stručni prikaz arh. Stjepana Planica*, „Nova Hrvatska”, 3 (39 /14.2.): 11, Zagreb
31. N. B. (1943.b), *Veličanstvena džamija u Zagrebu je dovršena. Ispunjen narodni zavjet*, „Nova Hrvatska”, 3 (81 /4.4.): 9, Zagreb
32. NOVAK, V. (1948.), *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb
33. OMERBAŠIĆ, Š. (1997.), *O Islamu i muslimanima u Hrvatskoj*, u: MUFTIĆ, O., *Zapisi o gradnjama zagrebackih džamija: 103-110*, Islamska zajednica Zagreb, Eminex s.p.o., Zagreb
34. OMERBAŠIĆ, Š. (1999.), *Islam i muslimani u Hrvatskoj*, Mešihat islamske zajednice u Hrvatskoj, Zagreb
35. OMERBAŠIĆ, Š. (2010.), *Islam i muslimani u Hrvatskoj*, Mešihat islamske zajednice u Hrvatskoj, Zagreb
36. OZEGOVIĆ, N. (2003.), *Džamiju gradi Džamonja*, „National”, 9 (374 /15.1.): 52-55, Zagreb
37. PLANIĆ, S. (1943.a), *Arh. Planić o vanjskom uređaju velike Poglavnikove džamije*, „Novi list”, 3 (544): 5, Sarajevo
38. PLANIĆ, S. (1943.c), *Graditeljske osobitosti i ukrasi zagrebacke džamije. 2. Zagrebacke munare*, u: *Džamija u Zagrebu. U spomen otvorenja: 54-56*, Zakladni odbor za izgradnju džamije u Zagrebu, Zagreb

39. POŽGAJ, Z. (1942.), *O unutrašnjosti džamije*, „Nova Hrvatska”, 3 (125 /31.5./; 266 /12.11./), Zagreb
40. POŽGAJ, Z. (1943.), *Graditeljske osobitosti i ukrasi zagrebacke džamije. 1. Unutrašnjost bogomolje*, u: *Džamija u Zagrebu. U spomen otvorenja*: 50-53, Zakladni odbor za izgradnju džamije u Zagrebu, Zagreb
41. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2007.), *Dom Hrvatskog društva likovnih umjetnika / Croatian Artists Centre*, u: RADOVIĆ MAHEČIĆ, D., *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih*: 335-338, Školska knjiga, IPU, Zagreb
42. T. PL. [Premerl, T.] (1995.), *Neidhardt, Juraj*, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 1: 625-626, LZ „Miroslav Krleža”, Zagreb
43. UCHYTIĆ, A.; ŠTULHOFER, A.; BARIŠIĆ MARENIĆ, Z. (2007.), *Arhitekt Zvonimir Požgaj*, Acta Architectonica, Atlas arhitekture – Arhiv arhitekta 3, Arhitektonski fakultet, Zagreb
44. UCHYTIĆ, A.; BARIŠIĆ MARENIĆ, Z.; KAHROVIĆ, E. (2009.), *Leksikon arhitekata Atlasa hrvatske arhitekture XX. stoljeća*, Acta Architectonica, Udžbenici i priručnici 6, Arhitektonski fakultet, Zagreb
45. Z. P. (1942.), *Hrvatski muslimani dobivaju džamiju na najljepšem mjestu Zagreba*, „Velebit”, 5-7., Zagreb
46. ŽUNIĆ, A. (2011.), *Islamic Architecture in 20th Century in Croatia: Issues of Assessment and Architectural Interpretation*, in: *The Importance of Place: Proceedings [The 4th International Conference on Hazards and Modern Heritage, CICOP, Sarajevo, 13.-16.6.2011.]*: in print, Sarajevo
47. *** (1922.a), *Pitanje podizanja džamije u Zagrebu*, „Preporod”, 4: 46, Zagreb
48. *** (1922.b), *U Zagrebu misle graditi džamiju [karikatura]*, „Pokret”, 2.6., Zagreb
49. *** (1922.c), [*poziv za prikupljanje milodara za zagrebacku džamiju], „Naša pravda”, 74, Sarajevo
50. *** (1932.), *Zagrebacka džamija*, „Islamski svijet”, 27.9., Sarajevo
51. *** (1935.), [*otvorenje zagrebackog mesdžida], „Večer”, 16 (29.11.), Zagreb
52. *** (1941.a), *Gradnja temelja minareta*, „Hrvatski narod”, 3 (196 /29.8./), Zagreb
53. *** (1941.b), *Izrađen je nacrt za gradnju džamije u Zagrebu. Džamija bi se imala smjestiti na jednom od najljepših položaja na Zelengaju*, „Hrvatski narod”, 3 (28.7.), Zagreb
54. *** (1941.c), *U Zelengaju sagradit će se džamija zagrebackih muslimana. Suradnja društva za poljepšanje grada Zagreba i Odbora za gradnju džamije. – Vec je izrađena i osnova za gradnju džamije. – Gradnjom će se početi u najskorije vrijeme*, „Hrvatski narod”, 3 (21.7.), Zagreb
55. *** (1941.d), *Zagreb dobiva džamiju! Bivši umjetnički paviljon na trgu „N” bit će preuređen u džamiju*, „Hrvatski narod”, 3 (14.8.): 6, Zagreb
56. *** (1941.e), *Zagrebacka će džamija imati tri minareta. Prve predradnje za gradnju minareta već su počele. – Izvedba se vrši pod nadzorom odsjeka za javne radove. – Džamiju će graditi ing. Stjepan Planić*, „Hrvatski narod”, 3 (22.8.): 8, Zagreb
57. *** (1941.f), *Unutrašnjost zagrebacke džamije bit će veličanstveno uređena. Sve će stijene biti ukrašene mramornom ornamentikom i mramornim stupovljem. – Uređenje mihraba i mindera*, „Hrvatski narod”, 3 (10.9.), Zagreb
58. *** (1941.g), *Zagrebacka džamija bit će među najljepšima na svijetu*, „Hrvatski narod”, 3 (6.12.), Zagreb
59. *** (1941.h), *Načelnik glavnog grada Zagreba najavljuje početak radova*, „Hrvatski narod”, 3 (181 /14.8./), Zagreb
60. *** (1941.i), *Muftija Islamske vjerske zajednice glavnog grada Zagreba o gradnji džamije*, „Hrvatski narod”, 3 (182 /15.8./), Zagreb
61. *** (1941.j), *Sarajevski novi list [*o izgradnji džamije]*, „Hrvatski narod”, 3 (247 /19.10./), Zagreb
62. *** (1942.a), [*posjeta poglavnika gradilištu džamije], „Nova Hrvatska”, 4 (99 /28.4./), Zagreb
63. *** (1942.b), [*o gradnji sadržana džamije], „Hrvatski narod”, 4 (460 /26.6./), Zagreb
64. *** (1942.c), *Bajram Mubarek Olsun. Značenje Poglavnikove džamije u Zagrebu*, „Hrvatska domovina”, 16.12., Berlin
65. *** (1942.d), *Kronogram džamije*, „Hrvatski narod”, 4 (534 /20.11./), Zagreb
66. *** (1943.), *Džamija u Zagrebu. U spomen otvorenja*, Zakladni odbor za izgradnju džamije u Zagrebu, Zagreb
67. *** (1944.a), *Unutrašnjost poglavnikove džamije. Veličanstveni znak...*, „Hrvatski list”, 25 (26.8.), Osijek
68. *** (1944.b), *Otvorenje Poglavnikove džamije u Zagrebu*, „Pokret”, 3 (11), rujan, Zagreb
69. *** (1944.c), *Poglavnikova džamija. Državni Poglavar uveličao je svojom prisutnošću svečanost otvaranja džamije*, „Hrvatski narod”, 6 (1113 /19.8./): 1, Zagreb
70. *** (1944.d.), *Svečano otvorenje Poglavnikove džamije*, „Hrvatski narod”, 6 (1109 /15.8./), Zagreb
71. *** (1944.e), [*posjet jeruzalemskog muftije džamiji], „Nova Hrvatska”, 3 (113 /14.5./), Zagreb
72. *** (1972.), *Atelje Juraj Najdhardt – slike bez riječi*, „Arhitektura”, 26 (113-114): 5, Zagreb
73. *** (1974.), *Džamija u Zagrebu /The mosque of Zagreb* [ur. NAJDHART, J.], Odbor islamske zajednice, Zagreb
74. *** (1987.), *Zagrebacke fontane – vodič*, „Čovjek i prostor”, 34 (6 /411/): 26, Zagreb
75. *** (1988.), *Džamija poglavnika Ante Pavelica [izbor i sastav PAVELIĆ, V.]*, Domovina: NDH Acta 1941-1945, II, Madrid
76. *** (1991.), *Juraj Neidhardt*, u: *Arhitekti članovi JAZU*, „Rad HAZU”, 437 (XIV): 74-79, Zagreb
77. *** (1995.?), *Islamska zajednica Gunja* [deplijani], Odbor Islamske zajednice Gunja, Gunja
78. *** (1999.), *Obnovljena Planičeva fontana*, „Komunalni vjesnik”, 14 (212 /28.10./): 16, Zagreb
79. *** (2000.a), *Raspis natječaja za Islamski centar u Rijeci*, „Čovjek i prostor”, 47 (11-12 /558-559/): 24, Zagreb
80. *** (2000.b), *Nazivi se mijenjaju – ‘džamija’ ostaje*, „Večernji list”, 44 (13099), Zagreb
81. *** (2001.), *Rezultati natječaja...Islamskog centra u Rijeci*, „Čovjek i prostor”, 48 (4-6 /563-565/): 12-15, Zagreb
82. *** (2003.), *Dom likovnih umjetnika Ivan Mestrovic 1938.-2003.* [ur. IVANČEVIĆ, R. i dr.], HDLU, Zagreb
83. *** (2003./04.), *Stjepan Planić 1900.-1980. Iz arhiva arhitekta*, Gliptoteka HAZU, IPU, Zagreb
84. *** (2006.a), *Džamija*, u: *Zagrebacki leksikon*, 1: 194-195, LZ „Miroslav Krleža”, Masmedia, Zagreb
85. *** (2006.b), *Dom hrvatskih likovnih umjetnika*, u: *Zagrebacki leksikon*, 1: 158-160, LZ „Miroslav Krleža”, Masmedia, Zagreb
86. *** (2006.c), *Islamska zajednica*, u: *Zagrebacki leksikon*, 1: 404-405, LZ „Miroslav Krleža”, Masmedia, Zagreb
87. *** (2008.), *Islamski centar Rijeka*, Islamska zajednica u Hrvatskoj, Zagreb
88. *** (2011.), *Pula će dobiti džamiju s minaretom od 17 metara. Gradnju zeli pomoći i Gadafi*, „Jutarnji list”, 14 (17.1.), Zagreb

OPĆI, KONTEKSTUALNI

I KOMPARATIVNI RADOVI [IZBOR]

GENERAL, CONTEXTUAL AND COMPERATIVE BIBL. [SELECTED]

89. ČIČAK-CHAND, R. (1999.), *Islam i muslimani u Hrvatskoj: skica stvaranja muslimanskog /bosnjackog sociokulturnog prostora*, „Migracijske teme”, 15 (4): 451-464, Zagreb
90. DUVNJAK, N. (1999.), *Muslim Community in the Republic of Croatia*, „Religion in Eastern Europe”, 19 (3): 1-17
91. FETHI, I. (1985.), *The Mosque Today*, u: *Architecture in Continuity* [ur. CANTACUZINO, S.]: 53-63, Aperture, New York
92. HAIDER, G. (1980.), *Islamic Architecture in Non-Islamic Environments*, u: *Places of Public Gathering in Islam* [ur. SAFRAN, L.]: 123-125, Aga Khan Award for Architecture, Philadelphia
93. HOLOB, R.; KHAN, H. U. (1997.), *The Contemporary Mosque: Architects, Clients and designs since the 1950*, Rizzoli, New York
94. IVANČEVIĆ, R. (1988.), *Kružna forma u opusu Ivana Mestrovica*, „Život umjetnosti”, 43-44: 47-75, Zagreb
95. JAHIĆ, E. (2008.), *Stilski izrazi u arhitekturi džamije 20. stoljeća*, „Prostor”, 16 (1 /35/): 2-21, Zagreb
96. KARAC, Z. (2010.b), *Tursko-islamska arhitektura i umjetnost*, u: *Hrvatska umjetnost. Povijest i spomenici*: 394-415, IPU, Školska knjiga, Zagreb
97. KARAC, Z. (2011.), *Turkish-Islamic Architecture in 16th and 17th Century in Croatia: Issues of Assessment and reconstruction*, in: *The Importance of Place: Proceedings [The 4th International Conference on Hazards and Modern Heritage, CICOP, Sarajevo, 13.-16.6.2011.]*: in print, Sarajevo
98. KARAC, Z.; ŽUNIĆ, A. (2011.), *Turkish-Islamic urban planning in the 16th and 17th century in Croatia*, in: *Il progetto d'architettura fra didattica e ricerca: Atti /Architectural Design Between Teaching and Research: Proceedings [1° Congresso internazionale di Retevitruvio / 1st International Congress of Retevitruvio, Bari, 2.-6.5.2011.]*: 931-940, Politecnico di Bari, Facoltà di Architettura, Poliba Pres, Arti grafiche Favia, Bari
99. KHAN, K. U. (1990.), *The Architecture of Mosque, an Overview and Design Directions*, u: *Expressions on Islam in Buildings* [ur. POWEL, R.]: 109-127, Concept Media, The Aga Khan Award for Architecture, Singapore
100. KISIĆ KOLANOVIĆ, N. (2009.), *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
101. MAZURAN, I. (1998.), *Hrvati i Osmanski carstvo*, Golden marketing, Zagreb
102. MOČANIN, N. (1999.), *Turska Hrvatska*, MH: Povijesna knjižnica, 2, Zagreb

IZVORI

SOURCES

103. PREMERL, T. (1984.), *Stjepan Planić, graditelj Zagreba*, „Iz starog i novog Zagreba”, 6: 253-274, Zagreb
104. PREMERL, T. (1989.), *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata – nova tradicija*, NZ MH, Zagreb
105. R. IČ. [Ivančević, R.] (1996.), *Planić, Stjepan*, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 2: 70-71, LZ 'Miroslav Krleža', Zagreb
106. SERAGELDIN, I.; STEELE, J. (1996.), *Architecture of the Contemporary Mosque*, Academy Editions, London
107. ŠKALIJIĆ, A. (1985.), *Turcizmi u srpskohrvatskom hrvatskosrpskom jeziku* [rječnik], Svjetlost, Sarajevo
108. ŠTULHOFER, A. (1993.), *Portret akademskog arhitekta Zvonimira Požgaja*, „Povijest sporta”, 24 (97): 59-63, Zagreb
109. T. PL. [Premerl, T.] (1996.), *Požgaj, Zvonimir*, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 2: 87, LZ „Miroslav Krleža”, Zagreb
110. TRAJLIĆ, S. M. (1943.), *Muslimani na našem sjeveru u najnovije doba*, u: Džamija u Zagrebu. U spomen otvorenja: 101-106, Zakladni odbor za izgradnju džamije u Zagrebu, Zagreb
111. VANIŠTA-LAZAREVIĆ, E. (1990.), *Arhitektura Ivana Mestrovica na primjeru Doma likovnih umjetnosti u Zagrebu* [magistarski rad], Arhitektonski fakultet, Zagreb
112. ZEMLJAK, I. (1939.), *Dom likovnih umjetnosti u Zagrebu*, „Građevinski vjesnik”, 8 (2): 17-23, Zagreb

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Državni arhiv u Zagrebu, Opatička 29, Zagreb [DAZG]:
 - [1122] GPZ-GO: Zbirka građevne dokumentacije Poglavarstva grada Zagreba – Građevni odjel: Tomašićeva 12 (sig. 3034), Trg žrtava fašizma (sig. 3079)
2. Gradski ured za opću upravu, Zagreb – Područni ured Pescenica, Zapoljska 1, Zagreb [GUOUZ]:
 - Pismohrana: projektna dokumentacija i dozvole, ad Islamski centar i džamija u Folnegovićevoj naselju (1980.-1987.)
3. Hrvatski državni arhiv, Marulićev trg, 21, Zagreb [HDA]:
 - [0814] OAF: Požgaj, Zvonimir, arhitekt (1906.-1971.), kut. 1-5 (Osobni arhivski fond)
4. Hrvatski povijesni muzej, Matoševa 9, Zagreb [HPM]:
 - ZF: Zbirka fotografija, ad Džamija u Zagrebu (1941.-1945.)
5. Institut za povijest umjetnosti, Ul. grada Vukovara, 68, Zagreb [IPU]:
 - AP: 'Arhiv Planić', ostavština arhitekta Stjepana Planića (1928.-1980.)
6. Mešihat Islamske zajednice u Republici Hrvatskoj, Tomašićeva 12, Zagreb [MIZH]:
 - Knjiga zapisnika sjednica Odbora IZ i odbora za izgradnju džamije: I. (12.10.1982.–25.12.1984.), II. (8.1.1985.–2.6.1987.)
 - Zapisnici sjednica Džematskog medzliisa (1946.)
 - Zapisnici sjednica Odbora IZ (1970.)
7. Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu, Gavellina 40, Zagreb [MIZZ]:
 - Zapisnici Zaklade za izgradnju džamije u Zagrebu i zgrada za uzdržavanje džamije te smještaj islamskih vjersko-prosvjetnih ustanova (1939.-1945.)
8. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Hrvatske bratske zajednice 4, Zagreb [NSK]:
 - [R-7774] Požgaj Zvonimir, arhitekt, o. 1950., svez. 1 (osobni arhivski fond)

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

DOCUMENT SOURCES

1. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Kačićeva 26, Zagreb:
 - Atlas hrvatske arhitekture 20. st. [AF/AHA]: MISIRACA, A. (2011.), *Islamski centar u Rijeci*, studentski referat na kolegiju 'Hrvatska arhitektura 20. stoljeća' prof.dr.sc. Andreja Uchytila [13.1.2011.]
2. 'Forum Zagreb', Domobraska 13, Zagreb – arhiva projekata [FZ]:
 - *Nadogradnja i adaptacija džamije Gunja, Projekt za ishodjenje lokacijske dozvole* (F. Muzurović, 1.10.1999.)

3. Starješinstvo Islamske vjerske zajednice u SR BiH, Sarajevo [SIVZ]:
 - *Rješenje o odobrenju gradnje džamije u Gunji* (br. 109/68, 8.2.1968.)

INTERNETSKI IZVORI

INTERNET SOURCES

1. <http://www.nacional.hr/clanak/13344/voja-dzamija-izgledat-ce-kao-golema-skulptura> [8.5.2011.]
2. <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/islamski-centar-grad-dzamiyu-u-rijeci.html> [8.5.2011.]
3. <http://www.islamska-zajednica.hr> [8.5.2011.]
4. <http://www.medzlis-rijeka.org/ic-rijeka/historijat-izgradnje-ic-rijeka> [8.5.2011.]
5. <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/pocela-izgradnja-islamskog-centra-u-rijeci.html> [8.5.2011.]
6. http://www.medzlisgunja.com/index.php?option=com_content&view=article&id=59:islamska-zajednica&catid=38:0-dzematu&Itemid=27 [13.5.2011.]
7. http://www.kevljani.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=239:pula&catid=51:islam&Itemid=68 [13.5.2011.]
8. http://www.medzlis.org/index.php?option=com_content&task=view&id=3&Itemid=71 [13.5.2011.]
9. <http://www.24sata.hr/news/pula-ce-dobiti-dzamiyu-novac-ce-donirati-i-moamer-gadafi-206336> [13.5.2011.]
10. <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=19000> [14.5.2011.]
11. <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabitid/66/articleType/ArticleView/articleId/70699/Default.aspx> [14.5.2011.]
12. <http://www.alfacommerce.com.hr/> [14.5.2011.]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

Sl. 1.	Foto: T. Dabac, 1944.
Sl. 2., 24., 26.	OMERBASIĆ, 2010.
Sl. 3.	*** 1922.b
Sl. 4.-6., 14.-17.	HASANBEGOVIĆ, 2007.b
Sl. 7.	*** 1943.
Sl. 8.	HPM
Sl. 9.-11., 13.	*** 2003.
Sl. 12.	*** 1988.
Sl. 18.-20.	*** 1974.
Sl. 21.	MAROEVIĆ, 2002.
Sl. 22.-23.	HASANBEGOVIĆ, NANIĆ, 2009.
Sl. 25.	FZ
Sl. 27.-31.	ADB, d.o.o.

SKRAĆENICE U BIBLIOGRAFIJI

ABBREVIATIONS OF BIBLIOGRAPHY

- HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
 HDLU – Hrvatsko društvo likovnih umjetnika
 IPU – Institut za povijest umjetnosti
 MH – Matica hrvatska
 ULUPUH – Udruženje likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti Hrvatske

SAŽETAK

SUMMARY

MODERN AND CONTEMPORARY ISLAMIC ARCHITECTURE IN CROATIA

The historical layer of Islamic architecture in Croatia is linked with the Turkish occupation of these regions, mostly during the 16th and 17th C. With the advent of Islam, numerous Turkish-Islamic buildings were erected over most of Croatia's territory, and the last Islamic building to be erected was around 1680. As a manifest symbol of Islam, these edifices were demolished within the initial years of the Austro-Hungarian *reconquiste* at the end of the 17th C. Only after two centuries did Muslims start returning to Croatia at the beginning of the 20th C, mostly to Zagreb. Today, there are around 15 *medzlis* (religious communities) and 56.777 Muslims in Croatia, i.e. 1.28% of the population (according to the 2001 census). Aside from 18 smaller places of worship – *masjids*, there are only two functional mosques in Croatia.

The Zagreb mosques – The first initiatives for the building of a mosque in Zagreb were put forward after Bosnia and Herzegovina had been annexed at the beginning of the 20th C, mostly through the political-nationalist initiative of Frank's *Stranka prava*. A text was published as early as 1908 in the party's newsletter stating that a mosque should be built, which led to turbulent reactions both in the Catholic and the pro-Serbian oriented papers of the time. After a hiatus, in 1938 *Zaklada za izgradnju džamije...*, was established and the search for locations and the designing of the first projects were initialized.

While waiting for a consensus for the building of the mosque in 1935 the *Dzemat medzlis* (religious community) was gifted two borough flats at 12 Tomašiceva Str, which were soon adapted into the first Zagreb *masjid*.

The foundation for the building of a mosque in 1939 the City of Zagreb offered a number of possible locations. A year later, Zelengaj (Kraljevačka Suma) was proposed, which lies in the north part of Zagreb beneath Sijeme, and was accepted, as was the final location for the future mosque complex. The first design plans for the site at Kraljevac were produced in 1939/40 by the painter Omer Mujadžić. His design of the mosque tended towards being conservative (almost in the vein of "historicism") and was envisioned as a monumental cube with a shallow

risalto cupola dome functioning as a gigantic arched entrance (like the *ivan* in Persian mosques). As this project remained uncompleted, in 1940/41 Mujadžić drew up new design plans and produced a model of a mosque with the architect Zvonimir Požgaj. The architecture itself seems less monumental and more refined and the asymmetrical positioning of one of the minarets in the left corner of the front façade corresponds to the Bosnian sub-cupola tradition in mosques.

In February of 1942 the quisling mayor Ante Pavelić met with representatives of the Islamic community and Kraljevac was ruled out as a location, but adaptation of the *Dom likovnih umjetnosti* into a mosque was confirmed. The *Dom* rotunda itself was built in 1938 and is the work of Ivan Mestrovic. In spite of this, as early as 1941, the Ministry conferred the plans for the adaptation of the *Dom* into a mosque to architects Stjepan Planić and Zvonimir Požgaj who initially drew up two separate and different plans. A hybrid variant was finally chosen and the exterior with minarets and *sadrvan* were designed by Planić, while the interior space was constructed according to plans by Požgaj. Construction started at the beginning of 1942, and the mosque opened in 1944. With the advent of Communist rule in 1945 the Zagreb mosque – although a relevant architectural work from the early 1940s – was condemned to be demolished due to connotations related to the quisling Pavelić. However, the building continued to function as such until 1948. With the "acquiescence" of Zagreb Muslims, the *minarets* began to be pulled down. The mosque is the only religious building in Zagreb to have been demolished after WWII.

In 1964, the City of Zagreb allocated land on Srebrnjak, close to Bijenicka Street, to the Islamic community. An internal architectonic invitation to tenders was issued in 1969/70 for the design of the new Islamic centre and mosque. The first prize went to architect Juraj Najdhart and associate Džemal Čelić. Although this particular project was never realized, it is considered to be an excellent example of "modelled architecture" in Najdhart's opus, evaluated as a masterpiece with powerful artistic qualities in which the author managed to

synthesise free architectonic composition and the set multi-functional programme.

The project and plans for the mosque at Folnegovicevo naselje is design were conferred to architects Džemal Čelić and Mirza Golos from Sarajevo in 1979. Two years later (1981) construction began. However, due to financial issues and a fire in the roof beams in 1984, construction was extended until 6 September 1987 when the first, completely newly built Zagreb mosque finally opened. The complex is divided into three units: the area for worship, the area for socialising and the residential area. Taken as a whole, the object's form is exceptionally and powerfully determined by its construct, especially by the geometrically parabolic mosque cupola. The composition of the accentuated volume of the cupola is augmented by the 42-metres tall *minaret*.

Mosques and masjids in other towns – The first Islamic place of worship in Croatia built specifically for the purpose in the 20th century is the mosque in **Gunja**, a village in Posavina near Županja and on the border with Bosnia. It was completed and opened on 1969. In 1995 construction began on an Islamic Cultural Centre. Based on plans by Zagreb architect Faruk Muzurović, in 1999 it was further developed and received a cupola, and both the exterior and the interior were adapted. The building of the mosque in **Rijeka** at Rujevica. The architectonic design for the mosque was signed by the sculptor Dušan Džamonja and arch. B. Vucinović & D. Vlahović 2007. The foundation stone was laid on 2009. There are smaller places of worship (*masjids*) in 18 other towns in Croatia. All of them have only recently been adapted and are architectonically uninteresting spaces as they are located in houses or flats.

Islamic architecture from the 20th C in Croatia appears as a completely new and imported layer and not as a historical extension and continuation of previous styles and typologies originating within the regions of Croatia. In balance, the preserved buildings and also newly constructed Islamic building are a relevant layer of new Croatian architecture and the list of authors includes the names of renowned architects and artists, such Stjepan Planić, Zvonimir Požgaj, Omer Mujadžić, Juraj Najdhart, Džemal Čelić, Mirza Golos, Dušan Džamonja.

ALEN ŽUNIĆ

[Translated by: TAMARA BUDIMIR]

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

ALEN ŽUNIĆ rođen je u Zagrebu 1989. i student je Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sudjelovao je na arhitektonskim natjecanjima i pohadao arhitektonske radionice, uz ostalo i međunarodnu *AA Visiting School of Architecture* u Dubrovniku. Dobitnik je Nagrade dekana i pohvala na nekoliko kolegija; demonstrator je na trima katedrama Fakulteta. Suraduje na znanstvenom projektu Katedre za urbanizam; sudjelovao je s priopćenjima na pet kongresa; objavio je 40-ak radova.

ALEN ŽUNIĆ, born in Zagreb 1989, a student of architecture. He has participated in architectural competitions and attended workshops with other international *Visiting AA School of Architecture* in Dubrovnik. He won the Dean's Award and overall praise in many cases, a demonstrator at the three departments of the Faculty. He collaborates in the scientific project of the Department of Urban Planning; involved with communications for five congresses; published some forty papers.

